

JOEEP

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joeeep>

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve İzmir'de Teşkilatlanma Süreci (7 Haziran 1946-9 Eylül 1946) *

The Foundation of the Democrat Party and its Organization Process in Izmir (7 June 1946-9 September 1946)

Eyüp Öz ^{a, **}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 34060, Eyüpsultan, İstanbul /Türkiye
ORCID: 0000-0003-4485-2902

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Ekim 2022

Düzeltilme tarihi: 5 Aralık 2022

Kabul tarihi: 20 Aralık 2022

Anahtar Kelimeler:

İzmir

Demokrat Parti

Hürriyet

Muhalefet

İkinci Dünya Savaşı

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Sep 18, 2021

Received in revised form: Dec 5, 2022

Accepted: Dec 20, 2022

Keywords:

İzmir

Democrat Party

Freedom

Opposition

II. World War

ÖZ

Demokrat Parti'nin kuruluşu, genellikle 1945'te kabul edilen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun gölgesinde kalmıştır. Oysaki, 1923'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar yaşanan gelişmeler ve savaşın bitişi ile birlikte Sovyet tehdidinin doğurduğu yeni konjonktür karşısında iktidarın alternatifsiz şekilde Batı'ya yönelmesi, birbirlerini tamamlayan süreçler olarak görülmelidir. Adeta Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın serüvenin bir tekerrürünü gördüğümüz Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve sonrasındaki muhalefet yıllarında yaşananlardan sonra parti, yeni bir söylem ve iletişim biçimiyle, iktidarının baskılarını aşmış, 1950'de iktidara gelmeyi başarmıştır. İzmir 1929 Krizinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan en çok etkilenen yerlerin başında gelmekteydi. Bazı bürokratlar ve dış ticaret erbabının işbirliğinden doğan ve yolsuzlukların aşıkâr olduğu bir zamanda, başta tüccarlar, işçiler, köylüler ve yoksul kesimler olmak üzere İzmirli, muhalefetin doğuşunu sevinçle karşıladılar. Bu nedenle de muhalefet burada hızlı bir şekilde teşkilatlanabilmiştir. Demokrat Parti, adeta toplumsal tabanı bakımından temel dayanağı olan söz konusu bu kesimlerle duygusal bağlar kurmaya özen göstermiştir. Partinin kuruluş sürecindeki konjonktürün karmaşıklığı ve kurucularının biyografisi, konuyu farklı boyutlarıyla ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmadaki değerlendirmeler ve örnekler çeşitli kaynaklardan, özellikle de önemli bir bilgi kaynağı olan yerel gazeteler ve konu ile ilgili ciddi çalışmalardan desteklenmiş ve onlardan yola çıkarak analizler yapılmaya özen gösterilmiştir.

ABSTRACT

The establishment of the Democrat Party was generally overshadowed by the Law on Landing the Farmer, which was adopted in 1945. However, with the developments from 1923 to the Second World War and the end of the war, the tendency of the government to the West without alternatives in the face of the new conjuncture created by the Soviet threat should be seen as processes that complement each other. After the establishment process of the Democratic Party, where we saw a reiterate of the episode of the Free Republican Party, and the years of opposition afterwards, the party succeeded in coming to power in 1950 by overcoming the pressures of the government with a new form of discourse and communication. İzmir was one of the places most affected by the Second World War, just as it was affected by the 1929 Economic Crisis. At a time when the glaring corruption arising from the cooperation of some bureaucrats and foreign traders was obvious, the people of İzmir, especially the merchants, workers, peasants and the poor, welcomed the emergence of the opposition. For this reason, the opposition was able to organize quickly here. The Democratic Party has taken care to establish emotional ties with these segments, which are almost the main basis in terms of its social base. The complexity of the conjuncture in the founding process of the party and the biography of its founders necessitate addressing the issue from different dimensions. For this reason, the evaluations and propositions in the study were supported by various sources, especially local newspapers, which are an important source of information, and significant studies on the subject, and attention was paid to make analyzes based on them.

1. Giriş

Öncesinde geleneksel bir Osmanlı liman şehirlerinden biri

olan İzmir'in önemi, 1833'te eski Aydın vilayetinin merkezi olmasından sonra gittikçe artmıştır. 1867'de ise belediye

* Makaleye katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Kemal Aslan'a teşekkürü bir borç bilirim.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: eyupo@halic.edu.tr

dairesi kurulmuştur.¹ Başta Fransa olmak üzere, Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlardan sonra yabancı tüccar ve maceraperestler kente akın etmiştir. Bunlar Ermeniler, Rumlar ve Müslüman tüccarlar ile birlikte, İzmir'i uluslararası ticarete vazgeçilmez bir liman kenti haline getirmişlerdir. Doğudan gelen kervanlar yüklerini satacaklarını ve İzmir limanına uğrayan gemiler de ambarlarını dolduracaklarını bilmekteydiler. Müşterilerine sağladığı bu ticari garantileri sayesinde, 18. asrın sonu ve 19. asrın başlarında gerçek bir ekonomik büyümeyi başaran İzmir, İstanbul'a yakınlığı ve güvenli bir limana sahip olması nedeniyle, İskenderiye ve İstanbul ile rekabet edecek duruma gelmiştir. Fakat bu hızlı büyüme süreci, Payitahtı endişelendiren bir dramatik toplumsal eşitsizliğin doğmasına da neden olmuştur. Bu sürecin sonunda, devletin yönetmekte zorlandığı ve *efelik*² olarak bilinen kökleşmiş bir muhalif kimliğin hızlı bir şekilde toplumsallaşmasına da tanık olunmuştur.

Ege Bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru 'Anadolu coğrafyasının en gelişmiş, tarımın en fazla ticarileşmiş, dolayısıyla, toplumsal katmanlar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölgesidir. Bu nedenle bölge daima sosyal eşkıyalık üretmiştir [Arapça eşkıya kelimesinin tekil hali olan şaki kelimesinin ilk anlamı bedbaht/bahtsız/talihsiz demektir] (Yetkin, 2003: 179)'. Yüzyıllar boyunca devam eden bu süreçte efeler halkla öylesine bütünleşmiştir ki, artık onlara kurşun işlemeceğine ve ölümsüz olduklarına dahi inanılır olmuştur. Sabri Yetkin'in çalışmaları, efelerin toplumla ne kadar derin duygusal bağlar kurduklarını göstermektedir (Bakınız; Dural, 2005). Subay, yazar ve geleceğin siyasetçisi olan ittihatçı Kazım Nami Duru, 1913'te bu köklü geleneğin izlerini sürmüştür: *'Ege mintkasında bir araştırma ve öğrenme gezisi yaptım. Ödemiş'te iken gece hükümet konağı önündeki meydanda, ora halkı ile bir konuşmada bulundum. Sözlerimi bitirdikten sonra, kaymakam beni odasına aldı. Şundan bundan konuşurken bana dedi ki: 'Bilir misiniz, Kazım Nami, burada bize, yani hükümet adamlarına ve memurlara «ormanlı», jandarmalara «karabacak» derler ve bizden kaçarlar.' Zaten Türkcülük ülküsünü yaymağa çalışır olduğu için, kaymakamın bu sözünü, halkın milliyetçiliği ile hükümetin kozmopolitliği arasındaki tezatla tefsir ettim. Öteden beri, Aydın havalisindeki dağlarda efelerle yapılan çarpışmaları işitirdim. Bu efeler, gerçekten asayiş bozuyorlar, hükümet yerine halk arasında adalet icrasına çalışıyorlardı. Osmanlı idaresi bunları eşkıya çeteleri addediyor, üzerlerine zaptiye ve asker kuvvetleri gönderiyordu. Hâlbuki iyice bakılınca dağa çıkan efelerin şövalye ruhlu Türk kahramanları olduklarını görmemek mümkün değildi. Bunlar diyordum o vakit, eski Aydınoğulları'nın, Saruhanoğulları'nın Osmanlı saltanatına karşı olan ananevi düşmanlıklarını devam ettiriyorlar (Duru, Gediz Dergisi, Sayı 43)'*.

19. yüzyılın başlarında limandan ağırlıklı olarak işlenmemiş tarım ürünleri ihraç edilirken İzmir, yüzyılın sonlarına doğru incir, üzüm ve tütün gibi endüstriyel işlem gerektiren lüks

gıda ürünlerinin ihracatında uzmanlaşmıştır. Ürün işlemenin çeşitli aşamaları kentte güçlü bir işçi sınıfının doğmasına neden olmuştur. 1868'de Fransız-Belçika iş birliğiyle inşa edilen bir demiryolu hattı, İzmir'i bölgenin diğer önemli yerleri olan Aydın ve Kasaba'ya bağlamıştır. Bu hattın inşasından sonra İzmir'in ekonomik 'ipoteği', Güney Marmara'dan Batı Akdeniz'e kadar uzanmıştır. Ekonominin gelişmesi ve ticaretin yoğunlaşması, 1885'te Ticaret Odası'nın kurulmasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik 'ipotek' 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile yeni bir boyut kazanmış ve İstanbul'un gözden düşmesi ile de yeni Cumhuriyetin 'ekonomik kalbi' olmuştur. Liberal olarak adlandırabileceğimiz piyasa koşullarında işleyen bölge ekonomisi, devletçi eğilimlere genelde sıcak bakmamıştır. Bu nedenle özellikle yaşam tarzı ve ticari bakımdan özgürlüğü savunan liberal siyasal akımların yanında yer almayı adeta kimliğin bir parçası haline getirmiştir. Bu nedenle 1929 yılındaki büyük ekonomik krizde mutedil olarak adlandırılan bir devletçiliğe dahi karşı çıkmıştır.

2. 1929 Ekonomik Krizi ve Sonrasındaki Gelişmelerin İzmir'e Yansımaları

13 Ekim 1934 tarihli Yeni Asır Gazetesi'ndeki bir yazı, İzmir'de 1929 krizinin etkilerin beş yıl sonra dahi hala ne denli etkili olduğunu göstermektedir. '1930 senesinden beri bütün şiddetiyle tesirlerini her sahada gösteren umumi buhran, memlekette imar faaliyetini de tamamen durdurmuş sayılabilir'. 1929 bunalımının etkileri bu alıntıda da görüldüğü üzere uzun zaman devam etmiş ve ekonomik değerler, ancak 1937'den sonra kriz öncesindeki değerlerine geri dönmüştür. Ancak 1938 ve 1939'daki iki yıllık düzelmelerin ardından ekonomik büyüme oldukça gerilemiştir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisinin büyüme eğrisi (1942 yılı hariç) 1940 ile 1945 arasında eksi değerlere düşmüştür.

Tablo 1: 1940-1945 yılları arasında Türkiye ekonomisinin büyüme oranları

Yıllar	Büyüme Oranı
1940	-4.9
1941	-10.3
1942	5.6
1943	-9.8
1944	-5.1
1945	-15.3

Kaynak: Pakdemirli (1995: 46)

Milli gelirdeki gerileme, ithalat ve ihracat verilerinde de dramatik bir düşüşe yol açmıştır. Bazı yıllardaki göreceli iyileşme dışında, savaş yıllarında durum gittikçe kötüleşmiştir. Fakat bu durumda dahi bazı bürokratlar ve dış ticaret erbabının ortaklaşa yolsuzluk yapmaları toplumun nezdinde iktidar partisini iyice gözden düşürmüştür. 'Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, enflasyon ve Savaş yıllarındaki haksız kazançlar karşısındaki sözde kalan gösterilerinde, yönetici bürokrat kadrolarındaki bazı politikacılarla ithalatçı tüccarlar arasındaki çıkar ilişkilerini ima etmesi (Tezel, 2020: 214)', iktidarın durum karşısında

ne derece de çaresiz kaldığını göstermesi bakımından önemlidir. İhracat ve ithalattaki daralma tek el ürünlerine yönelimi artırsa da, bu işletmelerin adeta bir 'arपालğa' dönüşmesi de başka bir memnuniyetsizlik nedeniydi.

Tablo 2: 1936-1946 yılları arasında dış ticaretin Gayri Safi Milli hasılaya oranları

Yıllar	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)
1936	6.8	5.3
1937	7.4	6.2
1938	7.6	7.8
1939	6.6	6.1
1940	4.3	2.6
1941	3.8	2.3
1942	2.6	2.3
1943	2.6	2.0
1944	3.2	2.2
1945	3.6	2.1
1946	5.1	2.8

Kaynak: Pakdemirli (1995: 156)

Dönemin ifadesiyle 1929 İktisadi Buhranı, başta İzmir gibi küresel ekonomiye adapte olmuş kentler olmak üzere, büyük toplumsal ve siyasal sorunlara neden olmuştur.³ Ege Bölgesi gibi tarıma ve dış ticarete dayalı bir ekonomide, krizin neden olduğu dramatik fiyat düşüşleri Fethi Okyar liderliğindeki Serbest Fırka'ya yönelik beklenmedik bir toplumsal desteğin doğmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal İngiltere veya Amerika Birleşik Devletleri'ninkine benzer bir iki partili siyasal sistemle, liberal ve devletçi ekonomi modellerini tartışmaya açma niyetindeydi. Fakat Serbest Fırkaya karşı iktidar ve çevrelerinin tutumu gösteriyor ki, onun yerinin sadece muhalefette kalarak, bizzat Atatürk'ün ifade ettiği demokratik dünyadaki diktatörlük algısını yıkmaktı (Bakınız, Dost-Niyego, 2014). Bu algıyı yıkmamanın başlıca nedenlerinden biri de, bir merkez bankasının kurulması için gereken dış sermayenin girişini kolaylaştırmak olduğu anlaşılıyor. Zira büyükelçiliklere dış dünyada, özellikle de Avrupa ve ABD basınında Serbest Fırka'nın kuruluşuna ilişkin çıkan yazı ve haberlerin özenle tercüme ettirilip Cumhurbaşkanı'na sunulması bunu da göstermektedir (Belgeler için bakınız; Koçak, 2006).

Mustafa Kemal Atatürk'ün izni ile çocukluk arkadaşı Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Fırka, başta İzmir ve Ege Bölgesi olmak üzere beklenmedik umut dalgaları yaratıp iktidara rakip olması, Avrupa devletlerinin Amerika'ya borç vermemesi yönündeki baskıları (fakat borcun geri ödenemeyeceğine ilişkin yerleşik kabullerde bunda etkili olmuştu) sonucunda ABD'nin Türkiye'ye kredi vermeyeceğinin anlaşılması gibi nedenlerle kapatılmış olabilir (Tezel, 2020: 27-33).⁴ Zira bunun anlaşılmasından sonra, 1931 yılı başlarında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Falih Rıfkı Atay'ında aralarında olduğu bir heyetle Rusya'ya bir tetkik seyahati gerçekleştirmiştir. Geziye katılan gazeteciler, Rus devrimcilerin kitleleri nasıl yönettiğine dair yazılar kaleme almışlardır. Örneğin Falih Rıfkı, kendi ifadesiyle Rus devrimcilerin 'yığın terbiyesi'ni gözlemlemiş ve önerilerini üç maddede özetlemiştir. Bunlar

sırasıyla; 'ilim ve fen kuvvetlerini başa geçirmek, bütün nefis sanatları seferber ederek, gençliğe ve halka heyecan ve şevk vermek ve inkılapçıları halk içinde çalıştırmaktır'. İkinci Dünya Savaşına kadar ve hatta savaş yıllarında Rusya, Türkiye'yi kendinden uzaklaştırmamak gibi menfaatleri nedeniyle krediler tahsis etmesi bu ziyaretin meyvesi olabilir (Muhit Mecmuası, Kanunusani 1931, Sayı 27: 1-3).

Partinin başarısının başat nedenlerinden biri de adındaki serbest sözcüğünün her türlü özgürlüğe tercüme edilebilen çokanlamlı oluşu idi. Fakat 99 günlük bir süre sonunda kapatılmış ve ardından da İzmir'in önemli kazalarından biri olan Menemen'de meydana gelen sıra dışı bir mehdici hareket ortaya çıkmıştır. Burada kendinin mehdi olduğunu iddia eden Giritli Mehmet (Bedavaki) yedek subaylık görevini yapan bir asteğmen olan Mustafa Fehmi Kubilay'ı vahşice katletmiştir. Ülkenin görece en modern bölgesindeki bu isyan hareketi ve öncesinde Atatürk'e yönelik suikast girişimi ve Serbest Fırka'ya verilen destek gibi önemli kırılma anları, İzmir'i belli bir süreliğine de olsa iktidarın gözünden düşürmüştür.⁵

17 Kasım 1930'da kapatılan muhalefet partisinin kadrolarından bir kısmı siyasetten tasfiye edilirken, bir kısmı da Cumhuriyet Halk Fırkası (Halk Fırkası) kadrolarına devşirilmiştir. Bunlardan birisi de Serbest Fırka'nın Aydın Merkez Ocağı Başkanlığı yapmış olan Adnan Menderes'tir. Menderes, Aydın'da önemli bir toprak ağasıydı. Mustafa Kemal'in muhalefet partisinden kapatılmasından sonra kente yaptığı bir teftiş gezisinde tanıştığı ve Halk Fırkası'na kazandırılmasını istediği Menderes, 19 Ocak 1945'te kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmalarına kadar bu partide siyasete devam etmiştir (Kanunla ilgili bakınız, Akıncı, 2021: 29-31).

Üç aylık çok partili bir dönemin ardından tek partili hayata yeniden dönen Türkiye'de iktidar, kendini Halkevleri gibi yeni mecralardan halka anlatmaya adanmıştır.⁶ Ahmet Cevat, Muhit Mecmuası'nın Mart 1931 tarihli ve 29 numaralı sayısında, 'İzmir Nutkundan Aldığımız Dersler' adlı yazısında Fethi Okyar'ı tarihi görevini layıkıyla anlamamakla suçluyor ve Atatürk'ün İzmir konuşmasından çıkardığı sonuca göre muhalefetsiz yeni dönemi içtimai ve iktisadi teşkilatlanma ve inşa dönemi olarak tanımlıyordu. 1-2 Şubat 1931 tarihlerinde gerçekleşen İzmir gezisinde Cumhurbaşkanı tek parti rejimini şöyle tanımlıyordu: "Mahdut zümreler, mesela tüccarlar, çiftçiler kendi menfaatleri için fırkalar teşkil edebilirler. Fakat bizim hedefimiz böyle mahdut bir nazar değildir. Bizim fırkamız bilakis her sınıftan halkın menfaatlerini mütesavi [eşit] bir surette, biri diğerini mutazarrır etmeden temin etmeyi istihdaf eden bir teşekküldür" (Muhit Mecmuası, Mart 1931: Sayı 29, 1).

Bu dönemde çelişkili olabilecek şekilde, belediye seçimlerinde meclis üyeleri arasında oluşan rekabetlerle de demokratik talepler karşılanmaya çalışılmıştır.⁷ Bu kapsamda 1935 yılı genel seçimlerinin arifesinde, milli irade

ve demokrasiyi sınıfsız ve hizipsiz olarak tanımlayan Rousseaucu bir anlayışla kavrayan bir yerel gazetenin köşe yazısında, Türkiye'nin siyasal sistemi dünyanın en ileri demokrasisi olarak övülmekteydi: *"Ulusçu olduğumuz içindir ki demokratsız. Cumhuriyetçiyiz, devrimciyiz, laikiz, kurultakçiyiz [devletçiyiz]. Bütün bunlar ulusun esası, genliği [refahı] için yapılmıştır. Burada Türk demokrasisinin başka demokrasilere üstünlüğünü görmekteyiz. Zira bizde ulusun başlığına [iradesine] dayanan, onun sesini duyuran, isteğine boyun eğen rejim, ülkü birliği ile bölükbaşlıklarından [partilerden] kurtulmayı bilmiştir. Demokrasimizin tek yönelceli [cepheli/partili] oluşuna bakarak olgunlaşmadığını sananlar yanılırlar. Demokrasi ulusbaşlığına [iradesine] en geniş ölçüde varmak isteyen bir rejim olduğuna göre, yeryüzünde bu başlığa Türkiye'den artık değer veren bir ülke daha gösterilemez. Ulusumuz en ileri bir devrim yönünde toplanmakla, Atatürk'ün açtığı yoldan şaşmamak isteğinde ne kadar içli olduğunu göstermiştir"* (Yeni Asır Gazetesi, 30 Kânunuevvel (Aralık) 1934, Seçime Doğru başlıklı yazıdan alınmıştır).

İzmir siyasi ve ticari faaliyetlerin en yoğun şekilde yaşandığı önemli yerlerden biridir. 1931'de Behçet Uz'un belediye başkanlığını kazanmasından sonra, yoksul kitlelere ulaşmak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. 1936'da açılan Kültürpark kente yeni bir kültürel, sosyal ve ekonomik canlılık getirmiştir. 9 Eylül Panayırı'nın da bu parka taşınmasıyla faaliyetler iyice canlandırılmaya çalışılmıştır (Çolak, 1995: 28-29).

3. İzmir'in Siyasal Eğilimleri

İzmir tarihsel, toplumsal, kültürel, sanatsal ve ekonomik yönleri üzerinde birçok araştırmanın yapıldığı bir kenttir. 1908 Jön Türk Devrimi'nin yarattığı hürriyet atmosferinde başlayan basın yayın faaliyetlerindeki göz kamaştırıcı atılım araştırmacılara zengin bilgi kaynakları sunmaktadır. Özellikle 1912'de Selanik'in kaybedilmesinden sonra İttihatçılar, coğrafi ve toplumsal özdeşliği nedeniyle İzmir'e ayrı bir önem vermiş ve burada ticaretin Müslüman zenginlere devredilmesine yönelik örtülü çalışmalar yapmışlardır. Çeşitli ülkelere karşı yürütülen boykot süreçleri ve 1912'deki 'Sopalı Seçimler', kente modern anlamda ilk siyasallaşma deneyimini yaşatmıştır.⁸

Kozmopolit bir toplumsal yapıya sahip olan İzmir'in cazibesi, Anadolu, Balkanlar ve diğer bölgelerden göç almış ve bu göçmenlere kendi kimliğini gönüllü bir şekilde kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu nedenle göçmenlerden hali vakti yerinde olanlar burada zamanla eşrafa dönüşmüş ve bunlardan bazıları 1908'deki Jön Türk Devrimi, ardından Serbest Fırka'da ve son olarak da Demokrat Parti'de aktif roller üstlenmişlerdir. 1923'teki Lozan Mübadelesi ile gelen göçmeler, henüz tam olarak adapte olamadıklarından dolayı hoşnutsuzdular ve bu nedenle de Serbest Fırka'ya büyük destek vermişlerdir.⁹ Ancak 1946'ya geldiğimizde artık göçmenlik statüsü bakımından muhacir ve mübadil ayrımının geride kaldığını ve kendilerini tanımlama

bakımından yeni kategorilerin oluştuğunu görüyoruz. Örneğin geldikleri bölgelere, mesleki durumlarına ve siyasal tercihlerine göre ayrışmaları gibi. Bütün bu ayrışmalara rağmen, göçmen eşrafın ve hatırı sayılır bir yoksul göçmen kitlenin diğer muhalefet örneklerinde olduğu gibi, Demokrat Parti'yi gönülden desteklemesinin, göçmenlik psikolojisini de aşan ve başta hürleşme gibi nedenlerinin de olduğunu belirtmek gerekir.

Demokrat Parti'nin kuruluşu, İzmir'de büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Jöntürk Devrimi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (Serbest Fırka) kuruluşunda olduğu gibi İzmir, Demokrat Parti serüveninde de hayati bir rol üstlenmiştir.¹⁰ Kentin yeni partiye verdiği bu büyük desteğin çeşitli nedenleri vardır. Sosyo-ekonomik ve sosyo-politik nedenlerle birlikte kentin tarihsel gelişim süreci ve efelik geleneği ile sembolleşen muhalif kimliği de dikkate alınmalıdır. Zira bu muhalif kimlik, muhafazakârlık, eşitsiz ekonomik gelişim süreci ve göçmenlik olgusu dikkate alınmaz ise, kentin siyasal eğilimlerinin belirleyici unsurlarından birkaçı göz ardı edilmiş olacaktır.

4. İzmir'in Muhafazakâr Yüzü

Müslüman seyyahlar, İzmir'le ilgili gölgede kalmış bir kaç gerçeği özellikle not etmiştir. Din adamları, medreseler, tekke ve zaviyelerin kentteki bolluğu ve dindarlık. Başta Mevleviler olmak üzere, Rufai, Kadiri ve Bektaşilik bugün çoğunun izlerinin silindiği 15 tekkede mistik yaşamlarını sürdürmekteydi. 50'yi aşkın caminin hemen bitişiğindeki medreselerde çoğu gönüllülerden oluşan mollalar ders vermekteydi. Bunlar başlıca Türk semtleri olan Tilkilik, Namazgâh, Çorakkapı, İkiçeşmelik, Cami-i Atik ve Kemeraltı'nda din adamlarının toplumsal rolü büyüktü. Buralardaki evlerin yıkık döküklüğüne rağmen ibadethanelerin bakımlılığı, ancak dini değerlere gösterilen saygıyla açıklanabilir.

Bektaşiler daha çok Karataş semtindeki Yusuf Dede Tekkesi'nde dini yaşamlarını sürdürmekteydiler. İzmir'in görece modern yüzü olan liman çevresi Avrupa kültüründen beslenirken, buraya yüzlerini dönmüş olan yoksul Müslüman mahalleleri din adamları ve şeyhlerden beslenen bir muhafazakârlığı benimsemiştir. Kentin bu dindar yüzünün belirgin anlarından biri tekkelerin kapatılmasında kısa bir süre önce kendini göstermiştir. Mübadele sonrasında Girit'in Hanya Sancağı Mevlevi Tekkesi iki kurucu şeyhinin kabirlerinin Namazgâh Mahallesi Mevlevihanesi haziresine nakledilmesi törenine gösterilen yoğun ilgi, 1 Haziran 1924 tarihli Sadayı Hak Gazetesi'nde şöyle aktarılmıştır: « Cenaze merasiminde İzmir, Manisa, Tire Mevlevihaneleri ve İzmir'de bulunan Bektaşî, Rufai, Halveti, Sa'di, Mısri gibi turuk-i aliyye meşayihî ve mensubî-i kiramından, memleketin eşrafından binlerce halk katılmıştır. » Bu törenin katılımcıları kısa bir süre sonra kapatılacak olan tekke ve zaviyeleri görünürde terk etseler de, sürgün bir mistisizm yaşatacaklardır. Başta harf inkılabı olmak üzere Türkçe ezan okunmasına karşı bazı müezzinlerin gösterdiği direnç bir diğer göstergedir. Birçok Osmanlı kenti gibi,

İzmir gençleri de yaşları geldiğinde bir tarikata girer ve buralarda yeni bir sosyal statü edinirlerdi. İşgal yıllarında ruh sağlığı bozulmuş birçok kimse ya tekke mistisizminin yolunu tutuyor ya da eğlence hayatında alkolle teselli buluyordu. 1930 İzmir'inin kesif göçlerin ardından dini açıdan daha homojen bir topluluktan oluşması nedeniyle muhafazakâr tutumun daha da belirginleştiği muhtemeldir. Bu nedenle kenttin Serbest Fırka'yı ve ardından Demokrat Parti'yi desteklemesinin nedenlerinin arasına dini reformlara tepkileri de eklemek gerekir.

5. İkinci Dünya Savaşı ve İzmir'e Etkileri

Bütün bu atılımlar yapılırken 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, başta İzmir olmak üzere Türkiye'yi birçok bakımdan zora sokmuştur. Karaborsa faaliyetlerinin zirveye vardığı bu süreçte, temel ihtiyaç maddelerine erişim de iyice zorlaşmıştır. Örneğin şeker yerine tatlandırıcı olarak kuru üzüm, kahve yerine kavrulmuş nohut kullanılırken, aydınlatmada hava gazı yerine mum kullanılmaya başlanmıştır. Ekmek ise karneye bağlanmıştır. İzmir'de yayın yapan Yeni Ekonomi ve Piyasa adlı gazete, 6 Temmuz 1945 tarihli nüshasında, ekmeğe yapılan 60 kuruşluk zammı eleştiriyor ve ekliyordu: “Şekerin ucuzlayacağı, kaput benzininin fiyatının düşürüleceği gazetelerle yayınlanırken, ekmeğin fiyatının artırılmasındaki sebebi bir türlü aklımızın mantık çerçevesine sığdıramadık”. Fakat ekonomik krizin beklenmedik sonuçları da olmuştur. Aynı gazetenin, 16 Ocak 1945 tarihli nüshasındaki Cevat Nizami imzalı Ticarete İhtisas başlıklı bir yazıda ise, savaş nedeniyle mesleki ve toplumsal sınırların adeta silindiği ve sırf paranın hâkimiyeti yüzünden bütün değer ölçülerinin değiştiği vurgulanıyordu: “Geçen gün tüccar arasında yapılan toplantıda söylendiği gibi herkes her işi yapar oldu. [...] Harp vaziyeti maalesef her sahada olduğu gibi ticarete de bir karışıklık doğurdu. Harplerin şu göze batan neticesi içtimai tabakalar arasındaki hudutların silinmesi, sırf paranın hâkimiyeti yüzünden kıymet ölçülerinin değişmesi veya kaybolması, bilgi ve ihtisas gibi meşhurların unutulmasıdır. [...] Belki normal zamanlarda en küçük bir işi bile başaracak kabiliyette olmayanlar, büyük servet yaparlar ve bizde de yapmışlardır. [...] Onların kabiliyetleri kendilerince hudutsuzdur, âlemşümuldür. Kuşyemi, findık ve pamuk kırpıntısı hatta gülyacağı, balmumu ve krom cevheri ihraç etmişler, incir üzüm satmışlar ve para kazanmışlardır. Diğer taraftan elbiselik İngiliz kumaşlarını kupon olarak, krema makinesi, kalay, kına, karanfil, ham deri, radyo ve tıraş bıçağı ve daha bin bir çeşit mal ithal etmişler ve bunları açık ve ekseriya karapazarda [karaborsada] satarak büyük bir servet yapmışlardır”.

Savaş yıllarının dolaylı etkilerine verilecek sıra dışı örneklerden biri de alkol tüketimindeki dramatik artıştır. İspirtolu içeceklerinde dâhil edildiğinde ulaşılan rakamların boyutu, 18 Ekim tarihli Anadolu Gazetesi'ne de yansımıştır. Doktor Hüseyin Rifat Evrigen, iktidarı şu ifadelerle uyarmıştır: “Tehlîke o kadar büyük ve korkunçtur ki, mevcut tedbirlerin kifayetsizliği de göz önünde tutularak cemiyetin selameti namına her hatıra gelen çareyi bile tecrübe

etmekten başka yol kalmamıştır.”.

Tablo 3: İzmir Tekel İdaresi depoları senelik içki satışları cetveli

Yıllar	Litre
1941	374761
1942	795781
1943	1046133
1944	1296603

Kaynak: Anadolu Gazetesi (18 Ekim 1946)

Durumun zaten farkında olan iktidar, 1946 yılı başlarında meyhaneleri kapatmış ve dükkânlarda da alkol satışını yasaklamıştır. Seydiköylü Mustafa Haşmet adlı bir okuyucunun Yeni Asır Gazetesi'ne gönderdiği ‘Karaborsayı Besleyen Tedbirlerde İsrar Etmeyelim’ başlıklı mektubunda, yasağın yol açtığı karaborsacılıktan bahsedilmekteydi: “Meyhanelerin kapatılması ahlaki umumiye noktasından çok isabetli olduğunda şüphe yoktur. Ancak dükkânlardan kapalı şişe ile müskirat satışının men'i [yasağı] evlerinde içenler için bir tahdid [sınırlamayı] tazammun [beraberinde getireceği düşünülüyorsa] ediyorsa tesiri hiçtir. Zira müskirat [içki] kullananlar aradıklarını bulmuyor değil. Buluyorlar ama karaborsadan” (Yeni Asır Gazetesi, 5 Mayıs 1946).

Eğer bir gösterge olarak değerlendirilecekse, artan alkol tüketimi, toplumsal bir çöküşün çarpıcı yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Zira 700 bine yakın nüfusu ile çeşitli sosyal ve ekonomik sorunlar yaşayan ve Türkiye'nin üçüncü büyük şehrinde yaşayan İzmirlinin, nasıl tıpkı 1929 bunalımı derinleşirken Serbest Fırka'nın kuruluşu ile kısa bir süreliğine soluklandıysa, bu defa da, dünya savaşının ağırlığını taşıyamadığı bir dönemde, Demokrat Parti'nin kuruluşuyla yeniden umutlandığı anlaşılıyor.

6. Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci

Demokrat Parti'nin kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde önemli bir sembolik kırılma ve kopuş anını işaret eder. Bu sembolik kopuşun önemi, ancak dönemin önemli gelişmelerinin kısaca ele alınmasıyla ifade edilebilir. Bu kapsamda ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki ölümünün, Halk Fırkası'ndaki hiziplerin tam olarak kontrol edilemediği bir nispi otorite boşluğu doğurduğunu belirtmek gerekir. Zira Halk Fırkası'nın, İttihatçılık kökeni itibari ile güçlü hiziplerin zaman zaman gerilimleri olsa da, bunların bir arada yaşayabildikleri ve bu hiziplerin bazı durumlarda güdümlü olarak ayrışıp yeni bir oluşuma dönüşebildiği bir geleneğin içinde olduğunu bilmekteyiz. Örneğin, Celal Bayar hatıratında Fethi Okyar'ın kurucusu olduğu ilk parti olan Teceddüd Fırkası'nın aslında entegre bir siyasal oluşum olduğunu belirtmiştir: “Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru idi. Talat Paşa basın üzerindeki sıkı sansürü gevşetmişti. Halkı sıkı ağırlıkları da hafifletmek istiyordu. Bu sırada tek parti haline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına bir kaza gelirse memleketi, o zamanda mahiyeti az çok bilinen, Sultan Vahdettin ve hempalarının eline bırakmamak için ikinci milli bir partinin kurulması düşünülüyordu. Bunu

kesin olarak biliyorum. Fethi Bey'in muhalefet grubunun meydana gelmesi de bu zamanlara rastlıyordu. Nitekim savaş sonu ve mütareke başlarında iktidarda bulunan İzzet Paşa kabinesinde meclisten bir lider sıfatıyla Fethi Bey dâhiliye nazırı olmuştu” (Gürsoy Naskali, 2015: 118-119).¹¹

Ekonomide liberal ve devletçi modellerin tartışmaya açıldığı bu üç aylık serbestiden sonra, Celal Bayar 1932’de ekonomi yönetiminin başına getirilmiştir. Bu nedenle parti içinde oluşan bir ‘Bayar hizbi’ne, bu defa çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı’nın doğurduğu ve patlama noktasına gelen toplumsal huzursuzluğu meşru bir mecraya yönlendirmek amacı ile Demokrat Parti’yi kurmaları için yeşil ışık yakıldığı anlaşılıyor. Zira 11 Haziran 1945’te yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na muhalefetin, partinin kuruluşuna dair önemli bir olgu olduğu ifade edilse de, bu ne sadece Rus tehdidi altında Batı’ya yönelmek, ne de tek başına söz konusu kanuna muhalefetle açıklanabilir. O daha çok 1929’daki gibi, İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yokluk ve yoksulluk ortamı da dâhil olmak üzere karmaşık bir konjonktürün doğurduğu zorunlu bir kırılma anını teşkil etmektedir.

Muhaliflerin bir kısmı 1939’da CHP’den ihraç edilmiştir. Parti içinde kalan muhaliflerin bir kısmının liderliğini de ilerde Celal Bayar yapacaktır.¹² Kasım 1937’de başbakanlık görevine getirildikten sonra, 1939’da Cumhurbaşkanı İnönü ile anlaşamamış ve Ocak 1939’da istifa etmiştir. 1945’te Dörtlülük Takrir adındaki bir önerenin doğurduğu kriz nedeniyle önce milletvekilliğinden, ardından partisinden istifa etmiştir. Parti dışı muhalefet ise, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte güçlenen ve Nihal Atsız’ın öncülük ettiği, Turancı ve radikal milliyetçi bir gruptu. Bunlar savaşın 1942’de Rusların lehine dönmesinden sonra tutuklanmışlardır. Vatan ve Tanin gibi yayınlarda kendini ifade eden bir sol muhalefetin de varlığını belirtmek gerekir. 1943’te getirilen Varlık Vergisi’ne muhalefet eden vekillerden biri de yine Celal Bayar’dır. Béatrice Garapon’un belirttiği gibi, ‘savaş süresince sistem yenileme çabalarının dondurulması nedeniyle sorunlar büyümüş ve 1945 yılına gelindiğinde ise artık muhalif hareketlerin kontrolü oldukça güçleşmiştir (Garapon, 2017: 110)’. İşte Demokrat Parti kontrolün sağlanamadığı bir dönemin en önemli oluşumlarından biri olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

17 Ocak 1945’te gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir anlamda bardağı taşıran son damla olmuş ve ‘kanun tasarısı üstünde komisyon, parlamento ve siyasal arenada yürüyen ve dört ay boyunca süren tartışmalar, tek parti dönemi için son derece sıra dışı olması yanında, bir tür çatışmacı siyasallaşmaya da yol açmıştır (Garapon, 2017: 110)’. Daha sonra bu çatışmacı siyasetin odağına yerleşen Adnan Menderes’in bir toprak ağası olması, Demokrat Parti’nin kuruluşuna ilişkin çeşitli anlatılarının odak noktasını oluşturur. Yeni muhalefetin, toprak sahibi bir zümrenin hak mücadelesi olarak doğduğuna ilişkin bir genel kabul olsa da, yukarıda izah edildiği üzere, bunun çok daha derin ve eskilere uzanan karmaşık nedenleri vardır.

7. Toprak Reformu Düşüncesi ve Üzerindeki Tartışmalar

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri kurucu kadroların düşündüğü toprak reformunun, mecliste dört ay boyunca tartışmalara neden olması bile, onun ne derecede yakıcı bir konu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Doğu’daki toprak ağalığı, bir anlamda Avrupa Ortaçağındaki feodal düzene eş tutuluyor ve bu düzen, devleti sürekli meşgul eden isyanların başat nedeni olarak görülüyordu. İktidarın daha çok ‘sol kanadının’ üzerinde durduğu bu reform düşüncesi, aslında çok köklü bir toplumsal dönüşüme işaret ediyordu. Yeni Asır Gazetesi’nde kanunu enine boyuna değerlendiren ve İzmir’in önemli bir ailesi olan Kapanızadelerden Doktor Sabahaddin Kapani’ye göre ‘Toprak Reformu doğrudan doğruya köyle ilgiliydi. Kapani yazısına şöyle devam ediyordu: “Nüfusumuzun % 80’ini köylülerimizin teşkil ettiğini hatırlayacak olursak, ileri memleketler safına geçmek mevki ve mecburiyetinde bulunan bizler için kalkınma siyasetimizde köy ve köylülerimizi hareket noktası olarak ele almaktaki isabet ve faydalar kendiliğinden meydana çıkar ve birinci derecede önem taşıyan bir davanın bahis konusu olduğu anlaşılır. Yapılan tetkiklere göre bizde 124695 topraksız çiftçi ailesi vardır. Toprağı ihtiyacın dunundan [ihtiyacından az olan] olan çiftçi aile sayısı da 748165’tir ki bu da küçük aile işletmelerimizin % 30’unu bulur. Toprak Reformu köylü nüfusumuzun % 35’ini tam manasıyla müstahsil [üretici] bir hale getirerek memleketin iktisadında yaratacağı varlıklardan başka onun bir de dolayısıyla memlekete yapacağı faydalar vardır. [...] bilhassa köylü nüfusunun büyük şehirlere topraklarını bırakarak sürüklenmesini önlemiş olacağı görülür” (Yeni Asır Gazetesi, 5 Mayıs 1946).

Alıntının sonlarında ifade edilen ve 1940’lı yıllarda köylünün kente göçerek sol ideolojinin etkisine girmesi ve bir devrimin fitilini ateşlemesi endişesi iktidarı tedbir almaya zorlayan hususların başında gelmekteydi. Söz konusu kanunun mecliste yürüten tartışmaları sırasında Recep Peker bu konuda şöyle diyordu: “Çiftçi yeter toprağa sahip edilmezse, savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri, toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer çiftçi ve toprak işi düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgâr sarsamaz” (Karaömeralioglu, 2006: 137).

Garapon’un da işaret ettiği gibi, Cumhuriyet döneminde ‘toprak reformu yapma fikrini, ilk olarak Yusuf Akçura Şeyh Said İsyanı’ndan kısa bir süre sonra düzenlediği bir konferansta dile getirmiştir. Akçura konuşmasında, sadık bir küçük Türk burjuvazisi oluşturmak ve modern bir devlet haline gelebilmek için, ‘feodalizm’ ve din adamları sınıfının zayıflatılmasını öneriyordu. Ayrıca bu iki sınıfın birleşmesi ile dini isyanların meydana geldiğini de savunuyordu (Karaömeralioglu, 2006: 111-112)’. Muhit Mecmuası’ndaki bir yorum, büyük toprak zenginliğinin ne denli tehlikeli olarak görüldüğünü ortaya koyuyor: “Ayan ve mütegalibe

son millet meclisinde son millet meclisinde pek az temsil ettirilmiştir. Şikâyetleri bundan ileri geliyor. Köylüler iktisadi menfaat itibarıyla bunların en büyük hasmıdır. Yalnız ihtiyaç köylüleri mütegalibenin kucağına atar. Orta köylüler aşarın kalkmasından memnundur. Küçük köylüler borçludur. Yalnız aşarın kalkması onları memnun edemez. İstihsal piyasasına ve sabit bir satış piyasasına muhtaçtırlar. Kemalizm bu geniş kitleleri asla ihmal edemez. Geniş mikyasta temsil hakları temin olunmalıdır. Görülüyor ki irticai bir harekette bulunabilecek ciddi bir kuvvet sahibi teşkilatı haiz sınıf yoktur. En büyük tehlike geniş emlak sahiplerinden gelebilir. Fakat bu tehlikenin önüne ancak diğer küçük ve mağdur sınıfların siyasi kuvveti ile geçilir. İlmî lisanda büyük arazi burjuvazisi denilen mütegalibenin henüz ciddi bir tehlike halini aldığı ve ona karşı ölüm dirim kavgası açıldığı yoktur” (Muhit Mecmuası, Kanunusani 1931, Sayı 27: 5, Ahmet Cevat’ın ‘Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası’ başlıklı yazısından alıntılanmıştır).

Toprak zenginlerinin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki beklenmedik yükselişleri iktidarın tehdit algısı iyice yükselttiği anlaşılıyor. Zira Gülten Kazgan’ın belirttiği gibi, ‘1938 ve sonrası (özellikle İkinci dünya Savaşı beklentisinin etkisiyle) yıllarda yükselen ürün fiyatları ve 1936’da saptanan düşük tahrir değeri üzerinden arazi vergisi yükünün azalması, toprak değerlerini artırmıştı. Bu da, düşük fiyattan toprakları ele geçirenlere kapital kazancı sağladı. Aynı durum köylünün başlıca kapital stoku olan hayvanlar için geçerli oldu. Köyde tefeci ya köylünün ürünü satın alan, ya da ona tüketim malı veya girdi satan tüccar veya büyük toprak sahipleri idi. Var olan koşullar, fakirleşen köylü işletmesini tasfiye ederken, diğerleri elinde sermaye ve toprak yoğunlaşması olayını da yarattı (Kazgan, 2012: 69-70)’.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun başlıca hedefleri şunlardı:¹³ ‘Kırsal göçü önlemek, savaşın doğurduğu yoksulluk ortamında komünist fikirlerin yayılabileceği bir kesim olarak topraksız köylüleri memnun ederek rejimi sağlamlaştırmak, komünizmin yayılmasına bir siper örnek ve muhtemel isyanları engellemek (Eroğlu, 1990: 9)’. Atatürk’ün defalarca bir toprak reformu yapılması gerekliliğini gündeme getirdiğini, bunun ancak 1935’te parti tüzüğüne eklenebildiğini biliyoruz. Kemalist ideolojinin benimsetilmesine yönelik yürütülen köycü projeler, İkinci Dünya Savaşı ile çökmüş ve yoksul köylünün göç ederek kentlerde birer vasıfsız işçi durumuna gelmesi, ciddi bir soruna dönüşmeye başlamıştır. Fakat iktidarı asıl endişelendiren şey göç değil, köklerinden kopmuş bu işçi kitlelerinin, mülksüz olduklarından dolayı şehirlerde sosyalist fikirler ve komünist propagandaların kök salabileceği bir sınıfa dâhil olmalarıydı. Muhtemelen 1942’deki Varlık Vergisi’de bu yoksul kesimi sakinleştirmek için çıkarılmıştı.

Toprak Kanunu’nun Ege Bölgesi köylüleri üzerinde ne ölçüde etkili olduğu ve yarattığı karmaşa, onlarca köylü ve toprak sahibinin mahkemelik olmalarında kendini göstermiştir. Muhabiri olduğu Yeni Asır Gazetesi’nde

tanıklıklarını kaleme alan Tarhan Tek, ‘Denizli’nin Ova Köylerinde Toprak İhtilafları’ başlıklı haberlerinde şunları belirtiyordu: “Sarayköy’de (Denizli) kendileriyle temas ettiğim birçok köylüler, hep toprak yoksulluğundan sızlandılar. İçine gömülecek bir mezarlık toprağa sahip olmadıklarını, dedelerinden beri soyca alın teri ve elemeği akıttıkları tarlalar üzerinde kanuni hiçbir hak taşımadıklarını yana yakıla anlattılar. Benim gözlerimle gördüğüm canlı hakikat da bundan başka türlü değildir. Çoğunu yakından tanıdığım ova köyleri eskiden beri büyük çiftlik sahiplerinin yarıcısı veya esiridirler. Kendi adları çiftlik ağasının şahsiyetinde erimiştir. Toprak Kanunu çıkınca, bu bölge halkı bu işe herkesten çok sevinmiştir. Bu yüzden köylüler, işlemekte oldukları toprakları nasıl olsa günün birinde kendilerinin olacağı inancı ile tarlalarına daha çok sarılarak hakiki mal sahibi gibi harekete başladıklarından asıl çiftlik sahibi ağalarla ihtilafa düşmüşlerdir. Çiftlik sahipleri, köylüleri cebren ve füzulen icar etmedikleri tarlaları sürüyor diye mahkemeye vermişlerdir. Böylece yüzden fazla mahkeme dosyası bu iş mevsiminde Denizli ve Sarayköy mahkemelerini işgal etmektedir” (Yeni Asır Gazetesi, 3 Mayıs 1946).

Kanunun doğurduğu karmaşa ortamında sadece toprak sahipleri ve köylüler mahkemelik olmuyordu. Toprak sahiplerinin kapıldığı telaşı kullanan toprak spekülâtorlerinin on binlerce liralık vurgun yaptığı da bir gerçektir. Yukarıda adı geçen Doktor Sabahattin Kapani, Toprak Reforması başlıklı yazısında bu çarpıcı gerçeği şöyle vurgulamaktaydı: “Biraz evvel söylediğimiz gibi bazı toprak sahiplerinin lüzumsuz telaşları, spekülâtor bir zümrenin türemesine yol açmıştır. Bunlar toprak sahiplerinin endişelerini körüklemekte, diğer taraftan da köylerde köylüler arasında türlü fırıldaklar çevirerek her iki taraflı yüklü komisyonlarla arazi satışları yapmakta, böylece kolay zengin olmanın yolunu tutmaktadırlar. Arazi spekülâtorleri bilhassa hisseli arazilere musallat olmakta, bunlardan aşırı istifadeler temin etmeğe çalışmaktadırlar. Satılan arazinin kıymetine göre, bir defada on bin lira vurdıklarını söylemek hiç de mübalağalı olmayacaktır” (Yeni Asır Gazetesi, 5 Mayıs 1946).

Bu satırların yazarının 2009’da yaptığı bir alan araştırması sırasında ziyaret ettiği Çakırbeyli muhtarı ve 1945 doğumlu Mehmet Demir ile söyleşisi sırasında, Adnan Menderes’in henüz kanun üzerinde tartışmalar yürürken topraklarının –(ki yaklaşık 33 bin dönüm) 2.500 dönümü hariç, çevre köylere dağıttığını, yani toprak kanunu henüz yasalaşmadan önce harekete geçtiğini not etmişti.¹⁴ Bu davranışıyla Adnan Menderes aslında kanuna itirazının şahsi mülkünü korumakla ilgili olmadığını bir anlamda beyan etmekteydi. Kopan büyük fırtınaya rağmen kanunun uygulanmasından beklenen sonuç alınamayacaktı. Muzaffer Sencer’in de belirttiği gibi, ‘düzenli bir şekilde işlenmiş olsa bile, geniş özel mülklerin 5 bin dönümden fazlasını kamulaştırmayı öngördüğü halde, 4753 sayılı kanun bu yoldan ancak 174694 dönüm toprak sağlayabilmiştir. 1947-1962 yılları arasında 360353 ailenin işletmesini koyulan norma ulaştırmak için 18067668 dönüm toprak dağıtıldığına göre,

bu işte kullanılan özel mülk toprak ancak % 0,8'lik bir orana varmaktadır. Bu durumda çiftçiye dağıtılan topraklar hazineye ait toprakların dağıtımından öteye geçememiştir. [...] Öte yandan, kanun uyarınca 16 yılda dağıtım işlemlerinin 34887 köyden yalnız 5157'sinde bitirilmiş olması (Sencer, 1971: 93)', kanunun çıkarılmasında olduğu gibi uygulanmasında da ne denli zorlanıldığını göstermektedir.

Ret oyu kullansa da Celal Bayar Toprak Kanunu tartışmalarının başlarında sahnede değildir. Fakat yukarıda ifade edildiği gibi, kanundan doğrudan etkilenen Adnan Menderes, Emin Sazak, Kasım Gülek, Şeref Uluğ ve Kazım Berker gibi toprak sahibi komisyon üyelerinin arasından ilk ikisi; köylünün asıl sorunun toprak eksikliği değil, alet, hayvan ve insan emeği eksikliği olduğunu savunuyor ve yasa teklifine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Zira onlara göre köylü bir ailenin, öküz veya toprağını işleyecek tarım aletlerini satın alacak parası yoktu. Bu nedenle tefecilik yapan zengin bir köylüye, ya da ağaya borçlanıyordu. Hasadın kötü olması ya da hayvanlarının ölmesi durumunda köylü borcunu ödeyemez duruma gelince, ağa elini yoksul köylünün toprağına uzatıyordu. Üstelik Birinci Dünya Savaşı'nı en verimli çağındaki iş gücünün askere alınması geniş toprak parçalarını boş bırakmıştı. Ayrıca hala el değmemiş çok büyük bir toprak parçası vardı. Bu nedenle komisyon üyeleri kutsal olan özel mülkiyete dokunma yerine, daha çok köylüye yönelik kredi imkânlarının çoğaltılmasını, tarımın modernleştirilmesini ve endüstri ile tarım sektörü arasında etkileşimin artırılmasını çözüm olarak önermekteydiler. Uzun tartışmalardan sonra, 11 Haziran 1945'te oylanan kanuna birçok toprak ağası milletvekili destek verirken, Adnan Menderes'inde aralarında olduğu 104'ü oylamaya katılmamıştır (Sencer, 1971: 114-115).

8. Dörtlü Takrir ve Demokrat Partinin Doğuşu

Nazi Almanya'sının yenilgisi dünyada Rusya ve Amerika'nın başını çektiği kutuplaşmaların nüvelerinin ortaya çıkması ve Rusya'nın yayılmacı, agresif bir dış politika izlemesi, Türkiye'yi açık bir Rus tehdidi altına sokmuştur. Bu gelişmenin sonrasında, 23 Şubat 1945'te imzalanan bir yardımlaşma ve işbirliği anlaşması, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında ani bir yakınlığın başlangıcı olmuştur. Bu aynı zamanda Rusya ve Almanya gibi iki liberalizm karşıtı güç arasındaki dengenin bozulmasının da sonucuydu. İç ve dış dengelerin el ele verdiği bu kırılma anında ilk 'muhalif manifesto' olarak adlandırabileceğimiz Dörtlü Takrir; serbest seçimler, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı arasında vekillik ayrımının yanı sıra üniversitelerin özerkliğini de istiyordu. Halk Fırkası liderliği bunu reddetmiş ve önergeyi verenler de partiden atılmıştır (Bakınız, Bozarslan, 2015: 307). Bunların arasındaki Celal Bayar yeni bir muhalefet partisinin gerekli olduğunu düşünse de,¹⁵ bu partinin başına geçme konusunda pek istekli değildi. Bu isteksizliğin nedenleri arasında İttihatçılardan ayrılanların ve Fethi Okyar'ın Serbest Fırka deneyiminden sonra düştüğü durum

ve İnönü'ye güvenmemesi gibi nedenler sayılabilir. Zira bir demecinde İnönü hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: 'O çok kinci ve hırslı bir adamdır. İnönü'nün ipiyle suya inilmez. Fırsat bulursa adamı bir kaşık suda boğar (Akıncı, 2021: 39)'. Kendisi daha sonra bu konuda ikna edilebilmiş ve 7 Haziran 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin liderliğini üstlenmiştir.

İster dönemin konjonktürünün etkisi, isterse doğal bir oluşum olsun, iktidar için muhalefet partileri istenildiğinde kapatılabilecek kurumlardı. Hamit Bozarslan'ın da belirttiği gibi, İsmet 'İnönü çok partililiği Mustafa Kemal dönemindeki Serbest Fırka gibi uygun an geldiğinde kapatılabilen, 'kontrol altındaki bir muhalefet olarak değerlendirmekteydi. Fakat olaylar başka türlü gelişecekti (Bozarslan, 2004: 77).

9. Demokrat Parti'nin İzmir'de Teşkilatlanması

Ülke ekonomisinin adeta kalbi konumundaki İzmir ve Ege Bölgesi, 1929 buhranından etkilendiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu sorunlardan en ağır şekilde etkilenen yerlerin başında gelmekteydi. 'İkinci Dünya Savaşı, yüksek enflasyon ve tarım fiyatlarının dalgalanmasına neden olmuştur. 1940'ta ülkenin özel ekonomik koşullarında düzenleme yapmak için oluşturulan Milli Koruma Kanunu beklenen aksine yıkıcı bir etki yaratmış ve özellikle küçük mülk sahiplerine büyük zarar vermiştir. 1945'te bu kanuna göre ürün fiyatını bir etiketle göstermeyen tüccarlara para cezası verilmiş ve 147'si de ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Küresel çapta tarım fiyatlarındaki dalgalanma, çiftçileri bir kriz durumuna sokmuştur. Üzüm gibi tarımsal ürünlerin üretimi yapılırken, zeytinyağı, tütün ve pamuk üretiminin savaş koşulları nedeniyle büyük ölçüde azalması, devleti yeni vergilere yönelmiş ve bu da mevcut vergilerin yükünü artırmıştır. 1944'te de toprak ürünlerindeki verginin artırılması toplumsal bir krize dönüşmüş ve bu özellikle kendini halk sağlığında bir bozulma olarak kendini göstermiştir. Yetersiz beslenme nedeni ile tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar yayılmış ve hastaneler aşırı yüklenmeyi taşıyamaz hale gelmiştir (Garapon, 2017: 201).

Demokrat Parti'nin bu büyük toplumsal huzursuzluk ve krizlerle birleşmiş ortamda kuruluşu büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İzmirli isminin saklı tutulmasını isteyen bazı 'tüccarlar partinin teşkilatlanması sürecinde Celal Bayar'a destek olmak için yüz bin liralık bir bağışta dahi bulunmuştur (Çolak, 1995: 50)'. Büyük zenginlerin İzmir, Ege Bölgesi ve diğer yerle de muhalefete sermaye desteği sağlamaları elbette yeni bir istikbal arayışının da göstergesiydi. 'Her ne kadar Adnan Menderes partisinin bir 'büyük iş adamları' partisi olmadığını söylese de Ağustos 1946 tarihli bir İngiliz elçilik raporu, Demokrat Parti'ye yönelen bazı zenginlerin, Haziran 1946 seçimlerinde partinin yenilmesinden sonra, partilerinden koptuklarını belirtmektedir (Garapon, 2017: 144)'.¹⁶

Serbest Fırka'nın parti merkezinin İstanbul'da olmasına karşın, Demokrat Parti'nin merkezi Ankara'da açılmış ve

üye kayıtları ocak ayında başlamıştır. Aydın ve Samsun teşkilatlarının ardından örgütlenmenin başladığı dördüncü il ise İzmir'dir. '1946'da Celal Bayar, teşkilatlanma çalışmaları için geldiği İzmir'de, Ankarapalas otelinde bulunduğu ve dostlukları İttihat ve Terakki Komitesi'ne uzanan, toprak ağaları Hüseyin Hüsnü Yaman, Sadık Giz ve Süleyman Ferit Eczacıbaşı ile istişarelerde bulunmuştur. İlaç sektöründe öncü bir isim olan Eczacıbaşı'na il teşkilatlanması görevini teklif etmiş, fakat kendisi bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine kentin sevilen isimlerinden biri olan dâhiliye doktoru Ekrem Hayri Üstündağ'a İzmir'in¹⁷, eski Manisa Milletvekili Refik Şevket'e ise Ege Bölgesi'ndeki diğer yerlerin teşkilatlanması görevi vermiştir (Garapon, 2017: 142-143). Ekrem Hayri Üstündağ, bu süreci Dün ve Bugün Dergisi'ne şöyle anlatmıştır:¹⁸ *"Celal Bey'in istifası arkasından da bu Dörtlü Takrir'in verilmesi, tasavvur edilen partinin tahakkuk safhasına girdiğini işrab ediyordu. Nitekim bundan birkaç hafta sonra, bu takrirı verenlerin Halk Partisi'nden çıkarılmasına karar verildi. Akabinde de bu dört zatın bir parti kurmak üzere hükümete beyanname verdiklerini duyduk. Bu haberi gazetelerde görüşümden yirmi dört saat sonra, gece yarısı Ankara'dan Celal Bey'den bir telgraf aldım: Partinin müsaadesini aldık. Binaenaleyh parti kurulmuş demektir. Sizde İzmir'de derhal teşkilata başlayınız diyordu. Evvela itiraz etmek istedim. Çünkü on beş sene evvel, Serbest Fırka macerası olmuştu. Fethi Bey'in ısrarı ile bu fırkaya girmiştik. Fakat malum sebeplerle fiyasko ile neticelendi. Benim hayatım da tehlikeye girmişti. Bu sebeple artık böyle maceralara atılmak istemiyordum. Celal Bey'e de Fethi Bey'e söylediklerimi tekrarla: Ben doktorum, siyasetle uğraşmış değilim, doktorum diye mazur görmesini rica ettim. O da: Siz bana söz vermişsiniz. Bu vazifeyi kabul edin, dedi. Kabul ettim ve o zamanki ağır şartlar dâhilinde çalışmaya başladık. Kısa bir zamanda da büyük bir inkişaf temin ettik. İşte Demokrat partiye bu şekilde katılmış oldum. Yani kuruluşundan bir sene kadar evvel Celal Bey'le mutabık kalıp, kanaat birliğine varışımız neticesinde söz vermiş bulunuşum dolayısıyla Demokrat Parti'ye iltihak etmek mecburiyetinde kaldım."* (Dün ve Bugün Dergisi, Sayı 10).¹⁹

Üstündağ'ın Demokrat Parti'ye katılmasında olduğu gibi, başta İzmir olmak üzere Ege Bölgesi'nde yeni partinin teşkilatlanması, Serbest Fırka'nın başlangıcına benzemektedir. Yukarıda bizzat ifade ettiği gibi, teşkilat oluşturma görevini bir anlamda zoraki olarak üstlenen Üstündağ, Serbest Fırka'nın kurucusu Fethi Okyar'ın oğlu Osman Okyar'a, 'SCF'ye katılanların büyük çoğunluğunun Demokrat Parti'ye de katıldığını' söylemiştir (Nacar, 2016: 26).

Uzun süreli istişare ve çalışmaların ardından, '12 Şubat 1946'da valiliğe verilen kuruluş beyannamesinden sonra, Demokrat Parti İzmir İl İdare Kurulu 14 Şubatta resmen faaliyete geçmiştir. Beyannameye göre kurul şu üyelerden oluşmaktaydı: Başkan Ekrem Hayri Üstündağ (dâhiliye doktoru), Üyeler; Mustafa Ali Haydar (palamut tüccarı)²⁰, Hayri Gönen (Ticaret Bankası müdürü)²¹, Harun İlmen (Gemi yüksek mühendisi)²² ve Haydar Dünder²³. Daha

sonra Emekli General Rasim Aktoğu boş bulunan üyeliye atanmıştır (Çolak, 1995: 50). Demokrat Parti İzmir Merkez İlçe İdare Kurulu ise; Cezmi Kutsay (Başkan, sanayici)²⁴, Servet Algin (Tüccar), Leon Mezyoras (Doktor), Orhan Baykent (Mühendis), Osman Kibar²⁵, Bedri Akgerman²⁶ ve Leon Behmo Aras'tan (Doktor) oluşmaktaydı. Bu listede istifalar nedeniyle değişiklikler olmuş ve tüccar Osman Sinangil de listeye dâhil olmuştur.

İster İzmir'de, ister diğer bölgelerde olsun, maddi kaynaklara sahip olmak, özellikle parti teşkilatlarını kurmakla görevlendirilmek için önemliydi. Fakat bu tek başına yeterli değildi. Sadakate dayalı akrabalık ve dostluk ilişkileri de önemliydi. Örneğin Seferihisar Demokrat Parti kurucusu, Ekrem Hayri Üstündağ'ın eski bir arkadaşının oğluydu (Bakınız, Garapon, 2017: 144). 'Haziran 1946'da İzmir'de parti kurucularının kaydını sunan bir CHP raporu teşkilat mensuplarına ilişkin bir başka olguya ışık tutmaktadır. Buna göre partinin kurucularının çoğu zengin tüccarlar ve iş adamlarından oluşmaktaydı. Yine bu şahıslar Milli Varlıkları Koruma Kanunu uyarınca devletle zorluklar yaşatmıştı. Bu nedenle rapor, bunların çoğunu 'savaş vurguncuları' olarak nitelendirmekteydi. Zira İzmir İli ve Merkez İlçe teşkilat kurucularından Gelir Vergisi'ne tabi olan dokuzu, Milli Varlıkları Koruma Kanunu uyarınca hüküm giymiş veya mahkûm edilmiştir. Örneğin Haydar Dünder, savaş boyunca şehir merkezinde apartmanlar satın alarak mühimce bir servet elde etmişti. Savaş sırasında, çuval ihtikârı olarak adlandırılan, yasadışı vurgunculuk suçlamasıyla İzmir Milli Varlıkları Koruma Mahkemesi'nde yargılanmıştı (Bakınız, Garapon, 2017: 202). Bütün bu nedenler aslında Demokrat Partiye yönelimin ne denli karmaşık nedenlere dayandığını göstermektedir.

10. Demokrat Partinin Teşkilatlanma Faaliyetleri ve İktidarın Tutumu

Demokrat Parti'nin beklenmedik bir anda ortaya çıkmasının İzmir'de yarattığı sevinç dalgaları, toplumun gösterdiği ilgi ve hızlı teşkilatlanma süreci Cumhuriyet Halk Partisi yerel örgütünde hem bir şaşkınlığa hem de tepkiye neden olmuştur. 'Baba ve oğulun ayrı partileri desteklemesi toplumdaki keskin ayrışmayı göstermesi bakımından önemlidir (Bakınız, Çolak, 1995:65)'. Tıpkı 1930'da olduğu gibi Demokrat Parti'ye İzmir'de destek veren kitlelerde en öne çıkan şey, etnik ve mesleki çıkarların doğurduğu dayanışma ağlarıydı. Etnik olarak Yahudiler, 1930'a oranla biraz daha ayrılmış olan Balkan göçmenleri ve mesleki olarak, büyük toprak sahipleri, köy ve şehir arasındaki ticari bağları kuran aracılar ve işçiler arasında büyük bir dayanışma ağı vardı. 'Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının, İzmir Merkez, Bayındır, Bergama, Çeşme, Dikili, Karaburun, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Urla, Seferihisar, Tire ve Torbalı parti merkezine gönderdiği bir raporda, İzmir ve çevresindeki parti kurucularının genelde işadamları ve tüccar gibi varlıklı insanlardan olduğunu göstermektedir'²⁷. Merkez ve merkeze bağlı teşkilatların dışında 90'ı aşkın ocak ve bucakta en az üç, en fazla yedi kişiden oluşan idare kurulları da oluşturuldu. Demokrat

Parti'nin kırsalda gözü kulağı olan bu kurullar, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra lağvedilmiştir (Çolak, 1995: 52).

Demokrat Partililer iktidarın uzun yıllar sürdürdüğü politikaları sert bir dille eleştirirken, Anadolu Gazetesi dışındaki gazeteler muhalefeti destekliyor ve Ekrem Hayri Üstündağ'ın sahibi olduğu İzmir Gazetesi ılımlı bir dille, ama Demokrat Parti'nin yayın organı gibi çalışıyordu. 28 Mart 1946'da teşkilat çalışmalarını yerinde incelemek için İzmir'e gelen Adnan Menderes, iktidar partisinin kendilerine çıkardığı ve Serbest Fırka deneyiminden dolayı hiçte yabancı olmaması zorluklardan yakınmıştır: *"Ege'deki partili arkadaşlarımızı ziyaret ve kendileriyle görüşmek maksadıyla geldim. Buradaki durumumuzu iyice görmeye imkân bulamamış olmakla beraber manzara genel olarak kendisini göstermiştir. Partimiz çalışırken her yerde olduğu gibi, Ege çevresinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin olağanüstü gayret ve faaliyetleriyle karşılaşmaktadır. Siyasi alanda bir partinin karşısında siyasi partilerin bulunması gayet tabiidir. Fakat bazı idare amirleri ve devlet memurlarının taşıdıkları memuriyet sıfatının kendilerine yüklediği kayıtları hiç ehemmiyet vermeyerek ve tıpkı partili imişler gibi bu gayret ve faaliyetlere bütün hizmetleriyle katıldıklarını ve kendilerini kaptırdıklarını görmekte teessür duymaktayım. Bilhassa tek partili idarenin baskısı altında yaşamış ve birden fazla partilerle idareye henüz intibak edememiş bir memleketteki tek partinin kökleştiği birçok tatbikat ve itiyatlarla mücadele gibi zor şartlar altında bulunan partimizin birde hükümet teşkilatını karşısında bulması durumu bir kat daha güçleştirmektedir"*.²⁹

Menderes'in açıklamalarına cevaben, Cumhuriyet Halk Partisi İzmir İl Başkanı Mehmet Orhon ise basına şu açıklamayı yapmıştır: *"Bu beyanatta vuzuh ve sarahat görmedim. Üstü kapalı bazı istinatlardan ve kulaktan dolma fısıltılardan bahsedilmiş olması, fikirleri bulandırmak gayesi takip eden bir propaganda manası arz etmektedir. Benim kanaatimce bu hareketler hakikatten makbul olmayan bazı lüzumsuz tartışmalara yol açabilir."*³⁰

11. Muhalefetin Tabanını Oluşturan Toplumsal Kesimler

1930'lu yıllarda iktidar, hem devrimleri daha iyi anlatmak, hem de devletin en büyük dayanağı olan kırsal hayatı ve tarım sektörünü canlandırmak için, başta Köy Enstitüleri olmak üzere kapsamlı bir köycülük akımı ve bu doğrultuda çeşitli yönleri olan bir reform atılımı başlatmıştır. Köylere aşırı derecede önem verilmesinin bir nedeni de, (1930-1939 yılları arasında) tarımdan gelen kaynakların sanayileşmeye aktarılmasıydı (Karatepe, 2001: 69). Fakat hazinenin zayıflığı ve imkânların kısıtlı olması nedeniyle köylere yönelik iyileştirmelerin çoğu, örneğin okulların inşası³¹, yolların iyileştirilmesi gibi, bedene dayalı işlerde köylüler angaryaya koşulmuştur. İkinci Dünya Savaşı koşullarında 1929 Ekonomik Krizi'nin etkilerini aşan hayat pahalılığı ve buna eşlik eden kıtlık durumu, birazda hububat dağıtımında yapılan usulsüzlüklerle ilişkiliydi. 1942'de ticaret bakanlığı için acilen Ankara'ya çağrılan Behçet Uz, Çiğlilili Osman

Çorbacı isimli biriyle görüşmesinde dile getirilen şikâyetler karşısında sarsılmıştır: *"Bir hayli sıkıntı içindeyiz Doktor Bey, dedi. En çok sıkıntıda ekmek ile vesika meselesi ile alakalı. Fakat esasen bu sıkıntıya hiç lüzum yok. Zira memleketimizde her şey var; gıda maddeleri var, buğdayımız da var aramızda da var. Her şeyimiz var fakat bu el koyma meselesi mevzubahis. Bu milli koruma tatbikatında hatalar var. Müfettişler lüzumsuz yere müdahale ediyorlar. Bu müdahaleler yüzünden memleket bir nevi kıtlık içindeymiş gibi. Tabii herkes çekiniyor, kendi mahsulünü gömüyor. Bu da lüzumsuz yere bir israf oluyor (Uz, 2011: 81).*

Ankara'ya vardığında ekmek krizinin boyutlarının daha korkunç olduğunu kendisini karşılayan Bakan Müsteşarı Şükrü Bey'den öğrenecekti: *"Aman Doktor Bey vaziyetimiz çok sıkışık. Memleket açlık tehlikesi içinde. Cumhurbaşkanı'na ve Vekâlet'e 'açık, yardım edin' diye gelen telgraf ve müracaatlarla şaşkınız. Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de... Bu ekmek yüzünden çok sıkıştık. Bir türlü çaresini bulamıyoruz (Uz, 2011: 82)"*. Durum için düşünülen yegâne çareyse, yeni mahsul gelinceye kadar ekmeklerin gramını iyice düşmekten ibaretti.

Tablo 4: 1923-1950 yılları arasında buğdayın fiyat değişimleri

Yıllar	TL/Kg.
1923	0.10
1930	0.07
1940	0.065
1950	0.29

Kaynak: Pakdemirli (1995: 81)

Açlık krizinin başat nedenlerinden biri savaş şartlarında oluşan % 3.000'lere varan astronomik fiyat artışlarının doğurduğu pahalılıktır. 15 Temmuz 1946'da ekonomik gidişatı yakından bilen ve Demokrat Parti Genel Başkanı olan Celal Bayar, Türk Lirasının % 80 oranında değer kaybettiğini ve savaş öncesinde buğdayın kilo fiyatının 5 kuruş iken, savaş sürecinde bunun 150 kuruşa yükseldiğini Kültürpark'taki mitinginde dile getirmiştir (16 Temmuz 1946, Yeni Asır Gazetesi). Tablo 4'te gösterilen resmi rakamların hayli üstünde olan bu artış oranı iddiası elbette çarpıcıdır. Fakat bütün istatistiksel verilerinde ötesinde bazı durumlarda, alacak parası olduğu halde kaliteli ekmeğe ulaşabilmekte mümkün olamıyordu. Konuşmasının bir bölümünde, dönemin en büyük üç krizi olarak tespit ettiği para ve sanayi üretimini baltalayan maden kömürü kıtlığı ve açlık krizine çare bulmak için İzmirliilerden destek istiyordu.

İzmir'deki yerel gazetelerinde hemen her gün köylerin ihtiyaçlarını konu edinen veya köylülerle yapılan röportajlara, hatta bizzat çiftçilerin kaleme aldıkları yazılara yer verilmekteydi.³² Bunlardan birinde Yeni Asır Gazetesi muhabiri Asım Kültür, Değirmendere köyünden Yusuf Şen ile yaptığı bir röportajda, *"Demokrat Parti hakkında ne düşünüyorsunuz?"* diye sorduğunda, köylüden şu cevabı almıştı: *"Samimi söylemek lazımsa biz Demokrat Parti'nin ne olduğunu bilmiyoruz. Bugün köylünün yüzde sekseni demokratın ne olduğunu bilmez"*, cevabını almıştır (10

Mayıs 1946, Yeni Asır Gazetesi). Köylülerin çoğunluğu demokrat sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmeseler de, köy kahvehanelerinde, Halk Parti taraftarlarıyla Demokratlar arasında sopalı, bıçaklı ve silahlı ve sonu hastanede biten şiddetli kavgalar oluyordu ki bunlardan biri Cumaovası'na bağlı Bulgurca Köyü'nde yaşanmış ve İsmail Ercins adlı bir köylü hastanelik olmuştur (9 Temmuz 1946, Yeni Asır Gazetesi). Aynı gazetenin bir başka haberine göre de Bergama'nın Kozak Yaylası köyleri tamamen Demokrat Partiye üye olmuşlardı. Şiddet olaylarının çoğalması ve köylülerin tam bir tartışma arenasına dönüşmesi ve köy köy dolaşarak iktidar aleyhine konuşan Demokrat Partili propagandacıları engellemek amacıyla İçişleri Bakanlığının köylere girip çıkanlarda hüviyet cüzdanı aranmasına ilişkin genelge yayımlanmış ve buda Celal Bayar'ın tepkisini çekmiştir (13 Temmuz 1946, Yeni Asır Gazetesi).

1 Mayıs 1946'da aslen Rizeli işsiz bir genç olan Mustafa'nın, izinsiz bir gösteri için iki liraya bastırıldığı beyannameleri dağıtığında, Tecemmüt Kanunu'na karşı gelmekten tutuklanması büyük olay olmuş ve bu girişiminde Demokrat Parti İzmir örgütü lideri Ekrem Hayri Üstündağ tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Mustafa, İzmir Postahane Bölge Baş Müdürlüğü'nde açılan memurluk imtihanını kazandığı halde işe alınmamasına bir tepki olarak Demokrat Parti'ye aza olarak kaydolmuştur. Kendi inisiyatifi ile bastırıldığı beyannamelerde özellikle öğrencileri patiyeye kazandırmayı hedefliyordu. Sorgusunda tamamen tesadüfi olarak seçildiğini söylediği 1 Mayıs 1946 günü için gösteriye davet etmekteydi. Birkaç gün önce tanıştığı Üstündağ'ın olay üzerine bir gazeteye verdiği beyanatta kendisini 'serseri' olarak nitelemesi ise Mustafa'yı çok müteessir etmişti.³³

Söz konusu İzmir olunca Demokrat Partinin tabanının en güçlü olduğu sınıfın işçiler olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı'nın son yıllarından itibaren özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren iş hayatına atılan kadınlar³⁴ ise bu sınıfın yarıdan fazlasını oluşturmaktaydılar.³⁵ 1930'da Serbest Fırka liderini karşılayan binlerce kadın, kent sosyolojisinin ne denli değiştiğini göstermektedir.³⁶ Demokrat partinin de kuruluşu yıllarında kadın olsun, erkek olsun, başta çalışma, yaşama koşulları ve ücretler olmak üzere ortak sorunları mevcuttu. Bu nedenle Demokrat Parti ileri gelenleri bu kesimle özel temas kurmaya ve onların derdini dinlemeğe özen göstermekteydiler. İşçilerle buluşmalarında onları dikkatle dinliyor ve duygusal anlarını paylaşmaya özen gösteriyorlardı. İşçiler özellikle Kazanç Vergisi'nin yükünün ağırlığından şikâyetçi idiler. İşte bu sahnelerden biri de 8 Ekim 1946'da partinin Tepecik ocağında yaşanmıştır. Ocağı ziyaret eden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, işçilerin ağlayarak dertlerini anlatmalarından çok etkilenmiş ve kendileri de ağlamış ve buradan onlar için de çalışacaklarına söz vererek ayrılmışlardı (Garapon, 2017: 174).

12. Baskın Seçimler Karşısında Demokrat Partinin Tutumu

Demokrat Parti teşkilatlanma faaliyetlerini hızla sürdürdüğü bir sırada erken yerel seçim kararının alınması partilileri sevindirirse de Demokrat Parti yönetimini endişeye sevk etmiştir. Normalde eylül ayında planlanan yerel seçimler 1 ile 30 Mayıs 1946 tarihleri arasına alınması sonrasında Celal Bayar, seçimlere katılmama kararı aldığını ilan etmiştir. Sonunda '26 Mayıs 1946'da yapılan seçimlerde yeni belediye kanununun verdiği yetki ile bütün seçim bürolarında dörder temsilci bulundurmakla yetinmiştir (Çolak, 1995: 67). Bu karar iktidar partisi kanadında şaşkınlıkla karşılanmış ve CHP'nin İzmir Müfettişi Kamuran Örs konu ile ilgili tepkisini şöyle ifade etmiştir: "*Evvvela seçimlere gireceklerini her surette ihsas ettikten sonra oyunbozanlık etmelerine esef etmekten başka bir şey yapamayız. Bu da onların dış geçiremeyecekleri işlere kalkışamayacaklarını göstermektedir. Hazır olduklarını ihsas ettikten sonra seçimlere girmemek mağlubiyete razı olmaktansa seçime girmemeyi tercih etmek manasına gelir. Bu bir obstrüksiyon [obstruction/engel] kararıdır ve buna teessüf etmemek elden gelmez.*"³⁷

Yerel seçimlere katılmama kararı sadece iktidar partisi yetkilileri tarafından eleştirilmiyordu. Demokrat parti teşkilatları da kararın partiye katılımları zayıflatacağını düşünüyorlardı (Çolak, 1995: 68). Elbette bu kararın alınmasında Serbest Fırka deneyiminin bıraktığı miras etkili olmuştu. Demokrat Parti yerel seçimlere katılmama yönündeki kararına neden olan endişelerinde çokta haksız sayılmazdı. Zira katılma kararı aldığı 21 Temmuz 1946'daki milletvekili seçimlerinde, her türlü hile ve baskıyla karşılaşmıştır. Açık oy, gizli sayımla yapılan ve sayımdan sonra yakılan oy pusulaları ile hiçbir itiraza yer bırakılmayacak şekilde tedbirlerin alınması, 1930 yerel seçimlerini hatırlatmaktadır. Fakat İzmir'de olduğu gibi halk seçimlerde olan bitenin bütün sorumluluğunu iktidara yüklemiştir. 9 Eylül 1946'daki İzmir'in Yunan İşgalinden Kurtuluş Töreni'nde Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatının karşılaştığı sessiz tepki bunu göstermektedir. Halk Partisi il gençlik kolları teşkilatından Necdet Öklem, bu tepkinin bir tanığı olarak o gün yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: "*Basmahane'de birkaç yüz kişi olarak yola çıktık. Sokakların iki yanını dolduran kalabalığın arasından ilerlemeye başladık. DP ise binlerce kişi ile arkamızdan geliyordu. Fakat en azından birkaç yüz metre gerimizdeydiler. Biz geçerken o sokak dolusu kalabalıktan alkış bir yana çıt çıkmıyordu. Sanki bir cenaze geçiyordu. Hemen gerimizde ise çılgin alkışlar yükseliyordu. Baş Nazif Çağatay iş bahanesi ile kafilden ayrıldı. Kordon'a girdiğimizde söz atmalar başladı. O sıralarda Mareşal Fevzi Çakmak'ta İzmir'deydi. Birinci Kordon'daki DP binasının balkonundan geçidi izliyordu. Biz Halk Partisi'nin geçmişinde en küçük sorumluluğu bulunmayan kişiler olarak, sessiz protestoların ve zaman zaman savrulan hakaretlerin yaylım ateşi altında sonuna kadar yürüydük."* (Çakmak, 2013: 331).

1946 milletvekili seçimlerinde de Serbest Fırka'nın yaşadığı bütün engellemeleri yaşadı. İktidarın bütün olanaklarını kullanmasına rağmen özellikle şehirlerde seçime katılım oranı oldukça düşük kalmıştır. Buna karşılık kırsalda seçime katılım beklenmedik şekilde yüksek olmuştur. Demokrat Partililere göre bu durumun izahı basitti: “*Jandarma süngüleri, gaz teranesi, muhtar tazyiki, partili tehdidi, memurların tarafgir davranışları, yol keserek ‘oy verdi’ vesikası istenmesi*” katılım oranlarının kırsalda yüksek olmasının nedenleriydi (Çolak, 1995: 326). Sonrasındaysa yeni bir muhalefet ve kamuoyu yönetme biçimi geliştirerek iktidarı derinden sarsmayı başarabilen Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimlerde oyların % 55.2’sini alarak ezici bir şekilde iktidara gelecektir.

Tablo 5: 1950 yılı milletvekili seçimlerinde İzmir’de partilerin aldıkları oy oranları

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	4.391.694	% 55.2	416
Cumhuriyet Halk Partisi	3.148.626	% 39.2	69
Millet Partisi	368.537	% 4.6	1
Bağımsız	44.537	% 0.6	1

Kaynak: (Çakmak, 2013: 338)

Onun bu başarısında iktidarın seçimleri kazanacağına dair aşırı derecede özgüvene sahip olmasının verdiği rehavette etkili olmuştur (Çolak, 1995: 336). Bunun nedeni savaş sonrasında tüm dünyayı saran olumlu atmosfer içinde Türkiye ekonomisinin de göreceli olarak düzelmesi idi.

13. Sonuç

7 Haziran 1946 Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir kırılma anıdır. Zira bu tarihte kurulan Demokrat Parti, gerek kuruluş süreci, gerek muhalefet yılları ve gerekse iktidar yıllarındaki politikaları ile 14 yıl boyunca her bakımdan dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı ortamında her türlü restorasyonun askıya alınması, muhalefetin bastırılması ve savaşın yarattığı kırılma noktaları sonrasında Rus tehdidi ile iktidarın kaçınılmaz olarak Batı’ya yönelmesi gibi olgular eşliğinde ve 1945’te kabul edilen Çiftçi Topraklandırma Kanunu’nun gölgesinde tarih sahnesine çıkan Demokrat Parti’yi doğuran nedenler hususunda araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. Bir kısım araştırmacılar partinin sadece Batı blokunda yer almak için kurulduğunu savunurken diğerleri, yukarıda adı geçen kanuna muhalefet eden toprak dağıtım krizini ön plana çıkarmaktadırlar. Oysaki partinin kurucularının iktisadi politikalarda olduğu gibi belli başlı konularda iktidardan ayrıştıkları ve ciddi eleştirilerde buldukları bilinmektedir. Eleştirilerin parti içinde tahammül edilemez durumu ile kontrollü bir muhalefetin gerekliliği düşüncesinin örtüştüğü görülüyor. Zira, aynı dönemde İspanya ve Portekiz’in küçük restorasyonlarla Batı blokunda yer almayı başarmaları ve Demokrat Parti’nin istenildiğinde kapatılabilen, ama asla iktidara gelmesi öngörülmeleyen bir oluşum olarak kuruluşuna zorunlu bir izin verildiği anlaşılıyor. Partinin kurucularından Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Ege Bölgesi ile olan bağları ve savaşın

iyice yordduğu İzmir’de Demokrat Parti hızlı bir şekilde teşkilatlanmış ve özellikle savaş süresince yürütülen politikalarından olumsuz şekilde etkilenen tüccar ve iş insanları yanında işçiler, kentteki yoksul kesimler ve köylülere büyük destek görmüştür. Kuruluşundan itibaren iktidarın baskın seçimlere gitmek gibi beklemediği kararlar, gözetim, sınırlamalar ve engellemeler karşısında yeni bir muhalefet biçimi geliştirerek 1950’de iktidara gelmeyi başarmıştır.

Notlar

¹ ‘Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’ne bağlı Osmanlı Arşivi’nde tespit edilen bir belgede, Osmanlı Devleti’nin 25 Kasım 1867’de İzmir’de bir belediye dairesi kurulmasına izin verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgede Levanten tüccar ve sermaye sahiplerinin de Belediye Meclisi’nde temsil edilmeleri gerektiği konusunda bir vurguya yer verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında İzmir’de belediyenin resmen kuruluş süreci 25 Kasım 1867 tarihinden itibaren ilan edilmiş, 1868 yılında ise gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla İzmir Belediyesi çalışmalarına başlamıştır’ (<https://www.izmir.bel.tr/tr/izmirbelediyesi tarihcesi> /11/32).

² Kelimenin kökü Yunanca *ephebos*’tur ve 16-20 yaşları arasındaki genç, delikanlı anlamına gelmektedir.

³ Krizle birlikte başlayan iç ve dış ticaret hadleri ve tarım fiyatlarındaki bozulma 1940’lı yılların sonlarına kadar devam etmiştir. ‘1946’da Türk Lirası devalüe edilmiş ve 1930’dan beri sürdürülen ikili ticaret anlaşmalarına dayanan dış ticaret politikası terk edilmiştir. Bunun sonucunda da görece dış ticaret fiyatları büyük ölçüde Türkiye’nin aleyhine dönmüştür. Türkiye’nin ihracat fiyatları endeksinin ithal fiyatları endeksinde oranı 1945-1948 arasında % 44 azalmıştır. Ne var ki 1930’ların aksine olarak, iç ticaret hadleri dış ticaret hadlerini izlememiştir. Tarımın ticaret hadleri, 1945-1950 arasında, 1930’lara göre bir hayli yüksek bir düzeyde kalmıştır (Tezel, 2020: 522)’.

⁴ Serbest Fırka’nın kapatılmasından kısa süre önce ABD Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Klein’in Türkiye’yi ziyaretinde gündeme gelen kredi kaynağı sağlama meselesi işte bu nedenlerle sonuçsuz kalmıştır.

⁵ İktidarın İzmir’e karşı mesafeli duruşunun İzmirli tarafından nasıl algılandığını *Vatan Gazetesi*’nden Jefri Yener şöyle ifade etmiştir: ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası’ndan sonra cezalı öğrenci muamelesi gören İzmir ve İzmirli, CHP iktidarının her hareketinde aleyhlerine bir hava sezdiklerini, ekonomik gelişmelerinin engellendiğini düşündüklerini, üvey evlat muamelesi gördüklerine inandıklarını ifade etmiştir (Çakmak, 2013: 321)’.

⁶ İzmir konuşmasında Atatürk kamuoyu oluşturma önemini şöyle vurgulamıştır: ‘Efkâr-ı umumiye her içtimai muhitte daima mevcuttur. Fakat halkın efkâr-ı umumiyesi tabii olarak mevcut olan efkâr ve hissiyatın yine tabii olarak yarattığı bir havadır. Hâlbuki beşer daima tesir altında kalır. Yalnız yeter ki bu tesir içtimai heyeti vücuda getiren insanlardan hakikaten onları (milleti, halkı) düşünen ve bütün varlığını onlara hasr ve tahsis edenler tarafından yaratılsın. Bu surette yaratılacak olan efkâr-ı umumiye bir memleketin istiklalini temin edebilir. Yoksa herhangi esen bir hava ile tebeddül [değişebilecek] edebilecek bir efkâr-ı umumiye içinde yaşayarak yarına itimat mümkün olmaz (*Muhit Mecmuası*, Mart 1931: Sayı 29, 3)’.

⁷ ‘Belediye İntihabatı’ başlıklı yazıdan: ‘Dün belediye intihabatına başlanması dolayısı ile İzmir şehri baştanbaşa donanmıştı. İntihap daireleri önünde erkenden kaynaşmalar başlamıştı. Halk hâkimiyetin en canlı tezahürü rey kutuları başında kendini gösterdiğine göre, İzmirli, yüksek şuuruları ile bugünün heyecanını içlerinde duymuş bulunuyorlardı (*Yeni Asır Gazetesi*, 2 Teşrinievvel (Ekim) 1934)’.

⁸ Bu bağlamda Demokrat Parti’nin kurucularından Celal Bayar, Balıkesir doğumlu bir İttihatçı olarak ileriki yıllarda bölgede özel görevler üstlenmiş ve bu nedenle de bölgeyi çok iyi bir şekilde tanımıştır.

⁹ ‘1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın ağırlıklı olarak bu vesileyle siyasallaşan Ege Bölgesi mübadiller tarafından desteklendiğini gösteren birçok işaret vardır. Özellikle İzmir’de mübadiller yerel siyasi hayatta etkilidir. Selanik’te kurulmuş bir İzmir gazetesi olan *Yeni Asır*, bu nedenle tamamen mübadiller tarafından yönetilmektedir ve bazı açılardan bu topluluk adına konuşmaktadır (Garapon, 2017: 96)’.

¹⁰ Bu üç büyük dönemde İzmir’i hareketlendiren ortak yönler vardır. Bu etkenler üzerinde ilerleyen bölümlerde kısaca durulacaktır.

¹¹ Teceddüd Fırkası 1918’deki iki aylık kısa ömrüne rağmen, İstanbul ve Anadolu’daki dağılık İttihatçı kadroların yeniden organize olmasında büyük rol oynamıştır: 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin büyük bir toplumsal huzursuzluk doğurması ve Halk Fırkası içerisinde İnönü politikalarını sert bir şekilde eleştiren bir grubun oluşması sonucunda, Paris’te büyükelçilik yapan ve ekonomik gidişattan pek hoşnut olmayan Fethi Okyar’a Mustafa Kemal parti kurması için bir mektupla izin vermiştir. Kuruluş sürecinin perde arkasının iktidara yakın kişilerce basına sızdırılması, Serbest Fırka’nın bir dânişıklı dövüş partisi olduğu yönünde hararetli tartışmalara neden olmuştur. Bütün söylentilere rağmen Fethi Okyar, kurucusu olduğu oluşuma gönülden inanmıştı, fakat başta İzmir olmak üzere, Ege Bölgesi’nde yaşanan ve devrimci başkaldırıları andıran ciddi kalkışma sahneleri karşısında partisini zorla kapatmak zorunda kalmıştır.

¹² 1883 yılında Bursa’nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğdu. Bursa’da İpek Meslek Yüksek Okulu ve College Francais de l’Assomption’da eğitim gördü ve memuriyet yaşamına atıldı. Hukuk ve bankacılık alanlarında çalıştı. 1907’de İttihat ve Terakki’nin Bursa’daki gizli kolu olan Küme adlı örgüte girdi. Ardından Cemiyet tarafından İzmir’e gönderildi. Mütareke döneminde İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti’ne girdi. İzmir’in işgali tehlikesi belirince, Galip Hoca takma adıyla zeybek ve köy hocası kılığında bölgeyi dolaşarak işgale karşı propaganda yaptı. İzmir’in işgalinden sonra Aydın’ın geri alınması mücadelesine katıldı. Balıkesir Kongresi kararıyla Akhisar Cephesi Komutanlığına getirildi. 12 Ocak 1920’de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Saruhan Sancağı milletvekili olarak katıldı. Millî Mücadele’nin başlaması ile birlikte Anadolu’ya geçerek bu hareketteki yerini aldı. Birinci Büyük Millet Meclisi’nde milletvekili olarak görev alan Mahmut Celal Bey, 1921’de İktisat Bakanı oldu. Lozan Barış Konferansı’na danışman göreviyle katıldı. 1923 seçimlerinden sonra II. Büyük Millet Meclisi’ne İzmir milletvekili olarak girdi. Mart 1924’te Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığına atandı. Temmuz 1924’te bu görevinden istifa etti. 1924 yılında İş Bankası’nın kurulmasında önemli rol oynadı ve 1932’ye kadar genel müdürlüğünü yaptı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda politika becerisi ve iktisatçı kimliği ile parladı. 1932’de İktisat Bakanlığı’na getirilen Bayar, 1937’ye kadar bu görevde kaldı. Ayrıca 1937-1939 yılları arasında

başbakanlık yaptı. Daha sonra siyasî yaşamını İzmir milletvekili olarak sürdürdü. Çok partili siyasî yaşamın başlaması üzerine 1946 yılında Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti’yi kurdu ve başkanlığa getirildi (https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/).

¹³ ‘Ocak ayından beri meclise getirilmiş olan ve nihayet 14 Mayıs’ta görüşülmesine başlanan *Toprak Kanunu* tasarısı, muhalefetin diğer bir gösterisine yol açmıştır. Bu sefer konu hayatidir. Hükümetin getirdiği reform tasarısı, 5.000 dönümlük oldukça geniş bir üst mülkiyet sınırı tanımakla beraber, toprağın yetmediği yerlerde, topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngörmekteydi (17. Madde). Ayrıca, kamulaştırmalar gerçek bedel karşılığında değil, arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak yapılacaktır (21. Madde). Tasarının tümüne karşı çıkmak mümkün olmadığı için, toprak sahiplerinin sözcüleri, meselenin ruhunu teşkil eden bu iki maddeyi kaldırmaya, hiç olmazsa yumuşatmaya çalışmışlardır. 17. Maddeye saldıranların başında Adnan Menderes vardı. 21. Madde taarruzunu ise Refik Koraltan yürütmekteydi (Eroğlu, 1990: 9)’.

¹⁴ 31 Mart 2009’da saat 14:41’de köy muhtarı ile yaptığım söyleşideki notlarım, köyünün kütük defteri ve diğer kaynaklardan aldığım bilgilere göre Ali Adnan Ertekin (Menderes), Aydın’ın Koçarlı ilçesine bağlı Çakırbeyli Köyü’nde, Aydın valisi kâtabinin oğlu olan Katipzade İbrahim Ethem Bey ve Tevhide Hanım’ın çocuğu olarak 1899’da doğdu. Kırım tatarı asıllı olan Ali Adnan’ın babası Konya’nın Karaman İlçesi’nden Tire’ye göç etmiştir. Tahminen 16 yaşındayken sıtmaya yakalanması nedeniyle bir süre dedesinin Aydın’ın Sarayıcı Mahallesi’ndeki konağında kaldı ve bu nedenle Birinci Dünya Savaşı’na katılmadı (1930’da Menemen’de vahşice katledilen Kubilay, Gazipaşa Mektebindeki öğretmenlik yıllarında konağın hemen bitişiğindeki küçük bir evde kiracı olarak iki yıl yaşamıştır). Dedesi Hacı Ali Paşa’dan annesine (dayısı Sadık Bey’e mirasın 3/2’si yani 77 bin dönümü kalacak şekilde) kalan ve genelde pamuk ekilen 33 bin dönümlük arazisi, ebeveynlerinin erken ölümü üzerine uzun zaman işletilemedi. Lala olarak adlandırılan siyahi bakıcısı tarafından büyütüldü. 9 yaşında yetim ve öksüz kalan Ali Adnan gençlik yıllarında arkadaşlarıyla güreş tutmayı çok seviyordu. İzmir İttihat ve Terakki Mektebi’nde tanıştığı Ethem Menderes ile adeta kardeş gibi oldu, soyadını aldı ve ona 500 dönümlük bir arazi verdi. Kurtuluş Savaşı’ndaki başarısı nedeni ile İstiklal madalyası kazandı. 1929’da İzmir eşrafından Evliyazade Fatma Berin hanımla evlendi. Evliliğinden Yüksel Mutlu ve Aydın adında üç çocuğu oldu. 1930 yılında Serbest Fırka’nın Aydın Ocağı başkanlığını yaptı. Parti kapatıldıktan sonra Halk Fırkasına devşirildi ve 1931 yılında milletvekili seçildi. 1945’te partisinden ihraç edildikten sonra 1946’da Demokrat Parti kurucuları arasında yer aldı.

¹⁵ “*Demokrasimizin ilk şehidi: Babası Ekrem Hayri Üstündağ ile birlikte demokrasi davasına atılan Bülend Üstündağ, niçin ve nasıl canına kıymak zorunda kalmıştı? : ‘1946 senesi ilkbaharında Celal Beyle Çeşme’de bulunuyorduk. Orada evlerimiz vardır. Bir gün konuşurken söz politikaya intikal etmiş ve o günkü umumi vaziyete göre, artık memlekette yeni bir parti kurulması lüzumuna kani olarak mutabık kalmıştık. Tek Parti devri idi. Bir muhalefet partisinden memleket için çok faydalı olacağı kanaatinde idik. Bir müddet sonra ayrıldık. O Ankara’ya gitti, ben mevsim icabı İzmir’e döndüm. Bu görüşmeden iki ay kadar sonra, Celal Bey’in Halk Partisinden istifası vaki oldu. Bunu duyunca, bu hareketi yeni bir parti kurulması teşebbüsünün başlangıcı telakki ettim. Dört beş ayda böyle geçti ve bir gün Mecliste dörtlü bir takrir verildi.” (Dün ve Bugün Dergisi, Sayı 10).*

¹⁶ Zira Portekiz ve İspanya demokratikleşme yönünden hiçbir adım atmadan Batı blokuna dâhil olmuşlar ve Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başbakanı Harry S. Truman Senato önünde yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin iç stabilizasyonunu bozabilme tehlikesi bakımından demokratikleşme adımlarının zamanlamasının yanlış olduğunu ifade etmişti (Garapon, 2017: 118).

¹⁷ 1886 Preveze doğumlu Ekrem Hayri Üstündağ, iç hastalıkları, hijyen ve bakteriyoloji mütehassısı idi.

¹⁸ 'Demokrasimizin ilk şehidi: Babası Ekrem Hayri Üstündağ ile birlikte demokrasi davasına atılan Bülend Üstündağ, niçin ve nasıl canına kıymak zorunda kalmıştı?', başlıklı yazıdan, (*Dün ve Bugün Dergisi*, Sayı 10).

¹⁹ Bir arşiv belgesinde Üstündağ'ın Demokrat Parti'ye katılma nedeni olarak milletvekili olma beklentisi olduğu vurgulanmaktaydı., BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Bakınız, Garapon, 2017: 661).

²⁰ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Mustafa Ali Haydar ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: "*Ticaretteki zayıflığı ile bilinen ihracat taciri. Varlık Vergisi nedeniyle 200 bin Türk Lirası ödediği için hala hükümete ve partiye karşı öfkeli ve muhalif.*", BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²¹ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Hayri Gönen ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: "*Ticaret Bankası'nın İzmir Şubesi Müdürüdür. Ankara genel müdürünün Demokrat Parti'ye katılımı nedeniyle Demokrat Parti'nin yerel örgütlenmesinde yer almak için partimizden 14.2.946 tarihinde istifa ettiği tahmin edilmektedir. İzmir'de tanınan biridir.*", BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²² Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Harun İlmen ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: "*Gemi inşa mühendisi. Alman hükümeti için bir tersanede uzun süre mühendis olarak çalıştı. Söylentiye göre Denizbank'ta alıcı olarak çalışırken hükümet adına nüfuz oluşturmakla suçlanıyordu.*", BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²³ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Haydar Dündar ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: "*Tarım ürünleri satıcısı. 1939'da Yahudi şirketi Gomel'in sekreteryken, İngiliz şirketi Vitel'e (Whithall) geçti. Vitel adına İngilizlerle işbirliği yaptı. Bir yol bularak bu savaş sırasında (İkinci Dünya Savaşı) zengin olmak için anormal yollardan birkaç bina satın aldı ve önemli bir servet kazandı. Milli Varlıkları Koruma Mahkemesi tarafından gıda maddeleri fiyatlarına ilişkin spekülasyonları nedeniyle dava edildi. Bu nedenle mevcut hükümete karşı kin besliyor.*", BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Cezmi Kutsay ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Osman Kapani ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: 'Servetini savaş sırasında yaptı. Ordu müteahhidi. Sabun yapımıyla uğraşiyor. Devletten vergi kaçırma nedeniyle sekreterini susturmak için 10 bin Türk Lirası rüşvet verdiğini öğrendik. Müslüman olan eski Yahudi İslâm', BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 661).

²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi İzmir teşkilatının Mustafa Ali Haydar ile ilgili parti merkezine ilettiği bilgi notu: "*Şapka satıcısı. Daha önce sadece basit bir dükkânı varken, savaş sırasında gayri meşru*

bir servet kazandı.", BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 662).

²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu, BCA CHPK 490.01.444.1833.1.105, (Garapon, 2017: 654-672).

²⁸ Gazetenin yayın faaliyetlerine dair değerlendirmeler için bakınız Solak Şener ve Çakmak, 2020, Sayı 2: 2475-2059.

²⁹ 1 Nisan 1946, *Yeni Asır Gazetesi*'nden aktaran Çolak, 1995: 63.

³⁰ 2 Nisan 1946, *Yeni Asır Gazetesi*'nden aktaran Çolak, 1995: 64.

³¹ Celal Bayar 15 Temmuz 1946'daki Kültürpark mitinginde okulların yapımının köylülere yüklenmesini eleştiriyordu: "*Köylerde okul binalarını yapmak külfetinin köylülere yükletilmiş olması aslında doğru bir tedbir değildi. Tatbikat ise bunu kata kata ağırlaştırmaktadır.*" (16 Temmuz 1946, *Yeni Asır Gazetesi*).

³² "*Söylenen sözlere bakılırsa, çiftçi davasına ehemmiyet verilir gibi görünür amma şatafatlı sözler, sonu gelmez vaatler aldatici serap olmaktan öteye geçmiyor. Çiftçi çok defalar derdinin iç yüzünü anlatamaz. Anlatabildiği zaman dinleyen bulunursa bunlarında olayları tersine ve zararına yorumladığını anlamakta gecikmez.*", R. Talay adlı çiftçinin 'İktisadi Buhan Karşısında Çiftçi Gözüyle İntihap Mücadelesi' başlıklı yazısından (14 Temmuz 1946, *Yeni Asır Gazetesi*).

³³ 'Uydurma Nümayiş Teşebbüsü Tahkikatı' başlıklı yazı (3 Mayıs 1946 tarihli *Yeni Asır Gazetesi*). Sanık, şahitlerin dinlenmesinden sonra 22 Mayıs'ta tahliye edilmiştir.

³⁴ "*Büyük Avrupa Harbi erkeklerim muharebe sahalarına sürülmesi, onlardan boş kalan işlerde zaruri olarak kadınların istihdam edilmesi suretiyle memleketimizde kadınların umumi hayata iştirak etmelerini intaç etmişti. [...] Kadınlar devlet dairesinde memur, mektepte muallim, sokakta satıcı, fabrikada amele olmuşlardı. Harbin ve iktisadi zaruretlerin doğurduğu bu serbesti karşısında, kadınların sahneye de çıkabilecekleri düşünüldü.*", 'Türk Kadını Sahneye Nasıl Çıktı?' başlıklı yazıdan (*Muhit Mecmuası*, Nisan 1931, Sayı 29: 46-47).

³⁵ "*Akşam paydosunda iş yerlerinden boş elleriyle yorgun argın çıkarak aheste aheste evlerine dönen işçi grupları arasında kadın ve kızların çoğunluk teşkil ettiklerini biraz irkilerek ve düşünerek görüyorum. İrili ufaklı kız çocuklarından tutunda, yaşlı kadınlara ve ihtiyarlara kadar binlerce insan şu saatte sokaklara döküldüler. Gazi bulvarı bu kadın işçilerin o kadar yakın aşinasıdır ki, yıllardan beri işçiler bu bulvarın taşlarını arşunlaya arşunlaya en ufak hususiyetlerine kadar öğrenmişlerdir. İşçi kadınlar bulvardan ayrı ayrı semtlere ve sokaklara doğru giderler.*", 'İşçiler Arasında Tetkikler' başlıklı yazıdan alıntı (*Yeni Asır Gazetesi*, 3 Mayıs 1946).

³⁶ Dolaplı Kuyu mahallesinde tek odalı bir evde oturup, bir çocuğu ve işsiz eşine bakmak için çalışmak zorunda olan sekiz yıldır evli ve 25 yaşında olan Hayrunnisa adlı bir fabrika işçisi, *Yeni Asır Gazetesi*'nden Adnan Bilget ile yaptığı bir söyleşide şu tespitlerini dile getirmiştir: Biz fabrikada altı yüz kadın işçiyiz. Hepimiz evde oturup doğurmuş olsaydık şimdi nüfusumuz ne kadar artardı. Fabrika hayatı bugünkü şekliyle aile hayatını öldürüyor. Fabrikada çalışan 10 kadından 8'i kocasından ayrılmaktadır. Bunu başkaları da biliyorlar mı bilmem?, 'İşçiler Arasında Tetkikler' başlıklı yazıdan alıntı (*Yeni Asır Gazetesi*, 3 Mayıs 1946).

³⁷ 8 Mayıs 1946 tarihli *Halkın Sesi Gazetesi*'nden aktaran Çolak, 1995: 68.

Kaynakça

- Akıncı, T. (2021). *Demokrat Parti, 1946-1960*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı, 1899-1960*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bozarslan, H. (2015). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2004). *Türkiye'nin Modern Tarihi*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Cemil K. (2015). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakmak, F. (2013). Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve İzmir, 1946-1950. İzmir: *İzmir Kent Ansiklopedisi* içinde, Tarih 2, (II. Cilt).
- Çolak, F. (1995). *Demokrat Partinin İzmir'de Kuruluşu ve Gelişimi, 1946-1950*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Demirci, A. (2018). *Yusuf Rıza Düvenci, Bir Mücadele Gazetesi*. İstanbul: Demokrat İzmir, Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, Ahmet. (2013). *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset, 1923-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dilipak, A. (1990). *Menderes Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Dost-Niyego, P. (2014). *Le bon dictateur, l'image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*. İstanbul: Libra Kitap Yayınları.
- Dural, H. (2005). *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Duru, K. N. "On Yedinci Yıla Girerken". *Gediz Dergisi*, 43: 1.
- Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Garapon, B. (2017), *Aux origines de la Turquie conservatrice Une sociologie historique du Parti démocrate (1946-1960)*. Bordeaux: Science politique. Sciences Po Bordeaux.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2001). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler, 1929-2009*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıray, M. (1998). *Örgütlemeyen Kent İzmir*. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Nacar, F. (2016) *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, 1885-1956*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Gürsoy, N. E. (2015). *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*. İstanbul, Doğan Kitap.
- Öz, E. (2019). *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pakdemirli, E. (1995). *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Solak Ş. A. & Fevzi Ç. (2020). 'Türk Basın Tarihi İçinde Muhalif Bir Gazete'. *Belgi Dergisi*, 2: 2475-2059.
- Şenel, A. (2018). *Demokrat Parti İzmir İl Örgütü, 1946-1960: Muhalefetten İktidara Bir Siyasal Partinin Yerel Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Tezel, Y. S. (2020). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uz, B. (2011). *Atatürk'ün İzmirli, Bir Kentin Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Yetkin, S. (2003). *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Extended Summary

Purpose

In terms of its social base, the Democratic Party has a historical background and social base that we can trace back to Ahrar Party and Free Republican Party in the Unionist period. He expressed the demands of these groups enthusiastically and took care to establish emotional ties with them. One of the most important research areas where this social base of the opposition can be traced most strikingly is the Aegean Region and more specifically İzmir and its surroundings. In this city, which was extremely fragile in the face of economic and political transformations after the 1908 Young Turk Revolution, the basic motivations of those who support the Democratic party and the ancient ties they established with the opposition are examined together with the heavy burdens brought by the Second World War.

Literature Review

The complexity of the conjuncture in the founding process of the party and the biography of its founders necessitate addressing the issue from different dimensions. For this reason, the evaluations and propositions in the study were supported by various sources, especially local newspapers, which are an important source of information, and serious studies on the subject, and attention was paid to make analyzes based on them.

Design/methodology/approach

When İzmir and the Democratic Party's cooperation is a research topic, it is a city with a deep historicity and the political and economic conditions that gave birth to the party, taking into account the social base and the burden of the past time on this social base, and considering these temporal and spatial areas from macro and micro scale perspectives. It is obvious that it is difficult to reach meaningful results without linking different dimensions. For this reason, by adding the main problematic of this work, time and place, national and local, global and national, to the reading table, the success of the party and the social support it found were tried to be presented in an integral way. Of course, it was necessary to mention the founders of the party and the discussions on them. In this sense, based on the field research on Adnan Menderes and the testimonies of those who knew him directly or indirectly, the reasons that pushed Menderes to the opposition were examined here.

Findings

June 7, 1946 is an important breaking moment in the history of the Turkish Republic. Because the Democratic Party, which was founded on this date, played a transformative role in every aspect for 14 years with its establishment process, its opposition years and its policies during the years of power. In the context of the Second World War, with the suspension of all kinds of restorations, suppression of the opposition and the inevitability of the power to the West after the Russian threat after the fragilities created by the

war, and under the shadow of the Law on Landing the Farmer in 1945, it gave birth to the Democratic Party, which emerged on the stage of history. There was a difference of opinion among the researchers about the reasons. While some researchers argue that the party was established only to take part in the Western bloc, others highlight the land distribution crisis in opposition to the above-mentioned law. However, it is known that the founders of the party differed from the government on certain issues, as in economic policies, and made serious criticisms. It is seen that the intolerable situation of the criticism within the party and the idea of the necessity of a controlled opposition overlap. Because, in the same period, it is understood that Spain and Portugal managed to take their place in the Western bloc with minor restorations and that the Democratic Party was allowed to be established as a formation that could be closed at will, but never expected to come to power. The ties of the founders of the party, Celal Bayar and Adnan Menderes, with the Aegean Region and the ties to the Aegean Region, and the Democratic Party in İzmir, which was exhausted by the war, were quickly organized and received great support from the workers, the poor in the city and the villagers, as well as the merchants and business people who were negatively affected by the policies carried out during the war. Since its establishment, it has succeeded in coming to power in 1950 by developing a new form of opposition in the face of decisions, surveillance, limitations and obstructions that the government did not expect such as going to dominant elections.